

**Innholdet i særreaksjonen forvaring.
Er lovgivers intensjoner oppfylt?**

Kandidatnummer: 356

Leveringsfrist: 25.04.07

Til sammen 17 947 ord

17.04.2007

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1	Emnet og problemstilling	1
1.2	Metode og rettskilder	4
<u>2</u>	<u>FORVARING - NY SÆRREAKSJON FOR FARLIGE TILREGNELIGE LOVBRYTERE</u>	<u>5</u>
2.1	Bakgrunnen for arbeidet med en ny særreaksjon – kritikk av sikringsinstituttet	5
2.2	Vilkår for å idømme tiltalte forvaring	6
2.2.1	Alvorlig forbrytelse	7
2.2.2	Tilregnelighet	7
2.2.3	Fare for nye lovbrudd	8
2.3	Behovet for endringsrelatert innhold i straffen	12
2.4	Hensynene bak særreaksjonen - samfunnsvern og rehabilitering	13
2.5	Løslatelse fra forvaring	16
<u>3</u>	<u>FENGSELET SOM ENDRINGSARENA FOR DEN FORVARINGSDØMTE</u>	<u>18</u>
3.1	Praktisk tilrettelegging av forvaring innen kriminalomsorgen	18
3.1.1	Praktisk tilrettelegging ved Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt	19
3.2	Forvaringsavdelingene som endringsarena	20
3.3	Dokumentasjon som verktøy for å måle endring hos den forvaringsdømte	22
3.4	Forvaringsavdelingene	24
3.4.1	Inntaksavdelingen	24

3.4.2	Den ordinære forvaringsavdeling	30
3.5	Miljørapport – verktøy for å måle endring hos domfelte fra innsettelse til løslatelse/prøveløslatelse	31
3.6	Anstaltens tilrettelegging for løslatelse og et liv etter soning	38
4	<u>PROGRAMVIRKSOMHET</u>	<u>40</u>
4.1	Endringsarbeid utenfor avdelingene	40
4.2	Kognitiv atferdstrening	43
4.2.1	Bygging av mestringstillit (BaM)	44
4.2.2	Motiverende samtaler (Mi)	45
4.3	Program	46
4.3.1	Ny Start	46
4.3.2	ROS (Relasjon og samspill)	47
4.3.3	ATV – samtalegrupper for voldsdømte	47
4.3.4	Brotts – Brytet	49
4.3.5	Sinnemestring	49
4.3.6	Stressmestring	51
4.3.7	Rusprogram i fengsel (Rif)	51
4.3.8	ADHD – selvhjelpsgrupper	52
4.4	Behandling	53
4.4.1	IKST – Institutt for klinisk sexologi og terapi	53
4.4.2	ATV – alternativ til vold	54
5	<u>HELHETSVURDERING – EN VURDERING AV OM FORVARINGSANSTALTEN HAR TILRETTELagt FOR INNSATTES ENDRINGSARBEID I TRÅD MED LOVGIVERS INTENSJONER</u>	<u>55</u>
5.1	Forarbeidenes målsetting om en anstalt med et annet innhold enn den ordinære fengselsstraffen	55
5.1.1	Krav til tverrfaglig ekspertise	56

5.1.2	Krav til tilrettelegging for at domfelte kan utvikle sin sosiale tilpasningsevne i positiv retning	56
5.1.3	Krav til progresjon under soning	57
5.1.4	Måling av endring – ivaretagelse av samfunnets behov for vern og domfeltes krav på rettssikkerhet	57
5.1.5	En konklusjon – per i dag og veien videre	58
6	<u>DOMSTOLENES VURDERING AV SPØRSMÅLET OM PRØVELØSLATELSE AV FORVARINGSDØMTE</u>	<u>60</u>
6.1	En gjennomgang av avgjørelser avsagt av Asker og Bærum tingrett	60
7	<u>LITTERATURLISTE</u>	<u>66</u>

1 Innledning

1.1 Emnet og problemstilling

Særreaksjonen forvaring etter strl. § 39 c trådte i kraft 1. januar 2002. Forvaring ble et nytt alternativ til tidsbestemt straff og erstattet det gamle sikringsinstituttet. Med forvaring ble det innført en straff som skulle tre inn der tidsbestemt straff ikke ble ansett tilstrekkelig for å verne samfunnet mot tilregnelige lovbrystere, jf strl. § 39 c første ledd. Forvaring er således reservert de alvorlige forbrytelser.

Det er i forarbeidene forutsatt at særreaksjonen forvaring skal ha et annet innhold enn den tradisjonelle fengselsstraffen. I denne oppgaven vil jeg redegjøre for innholdet i forvaringen. Det vil si det arbeid forvaringsanstalten legger til rette for, og motiverer den forvaringsdømte til å delta i, slik at han/hun kan kvalifisere seg til løslatelse og imøtekomme samfunnets behov for vern. Det er i forarbeidene viet svært lite plass til utformingen av innholdet i særreaksjonen forvaring. Jeg har derfor funnet det interessant å undersøke hvordan forvaringsanstaltene selv har løst dette. I den sammenheng vil jeg også redegjøre for hvilket utgangspunkt anstalten legger til grunn for måling av endring, og hvilket verktøy anstalten anvender for å måle endring hos domfelte under soning. Oppgaven omfatter således en redegjørelse for det motivasjons- og endringsarbeidet som det tilrettelegges for på forvaringsavdelingene, og de endringsrelaterte behandlings- og programtilbud som tilbys den forvaringsdømte i arbeidet med endring av egen kriminalitet og kriminalitetsrelaterte problemer.

Det finnes i dag to forvaringsanstalter i Norge; Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt og Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt.

Jeg har funnet det mest hensiktsmessig å avgrense oppgaven til Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt, da det per i dag soner kun tre kvinner¹ med forvaringsdom på Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt. Bredtveit har som følge av det lave antall forvaringsdømte kvinner per i dag ikke opprettet noen egen forvaringsavdeling, og de forvaringsdømte soner med ordinære domsinnsatte. Dette betyr at omfanget av tilbudene til de forvaringsdømte på Bredtveit svinger med behovet til den enkelte forvaringsdømte,² og således er lite egnet som bakgrunnsmateriale for oppgaven.

Særreaksjonen forvaring skal settes med en minstetid og en lengstetid, jf strl. § 39 e. Når minstetiden er utløpt, forutsatt at det er gått ett år etter dommen ble avsagt, kan den forvaringsdømte fremme spørsmål om prøveløslatelse, jf strl. § 39 f femte ledd. Den vanlige domsinnsatte som soner en tidsbestemt dom kan ofte regne med å bli løslatt etter endt 2/3 tid, dersom han/hun har vist god atferd og samarbeidsevne under soning. Dette er ikke tenkt videreført ved forvaringsordningen. Dersom anstalten i dag skal gå inn for prøveløslatelse av en forvaringsdømt, kreves det at den dømte viser innsikt og endring i egen kriminalitet.³ Det er et vilkår at det ikke lenger anses nødvendig å opprettholde soning i anstalt for å verne samfunnet. Domstolen kan imidlertid gi dom for prøveløslatelse selv om kriminalomsorgen ikke går inn for det, jf strl. § 39 f andre til fjerde ledd. På den annen side kan retten ved dom forlenge den fastsatte rammen med inntil fem år av gangen dersom påtalemyndighetene begjærer det, jf strl. § 39 e. Dette kan i prinsippet innebære at lovbryster holdes i forvaring livet ut.

Jeg vil i oppgaven foreta en vurdering av hvorvidt anstalten har overholdt Justisdepartementets målsetninger og lagt til rette for det endringsarbeidet som er nødvendig dersom den forvaringsdømte skal kvalifisere seg til løslatelse. Dette får betydning for oppgavens karakter. Ved redegjørelse for program og det indre liv på anstalten blir det noen ganger refererte partier som skal beskrive virkeligheten. Jeg nærmer meg da mer en rettsosnologisk oppgave enn en rettsdogmatisk.

¹ Storvik, faglunjsj v. JURK 15.03.07.

² Storvik, faglunjsj v. JURK 15.03.07.

³ www.kriminalomsorgen.no 17.11.06.

Til slutt vil jeg foreta en gjennomgang av hvilke momenter retten vektlegger ved spørsmål om prøveløslatelse av en forvaringsdømt.

Forvaring omfatter kun de tilregnelige lovbreakere⁴, slik at oppgaven avgrenses mot de utilregnelige lovbreakere som etter lovendringen kan illegges tvungen psykisk helsevern, jf strl. § 39, eller tvungen omsorg, jf strl. § 39 a, og innholdet i disse særreaksjonene. Videre er oppgaven avgrenset mot redegjørelse for den historiske utviklingen som ledet til forvaring og avskaffelse av sikringsinstituttet, da det er innholdet i særreaksjonen forvaringen som er oppgavens tema. Jeg vil derfor kun kommentere årsaken til avskaffelsen av sikringsinstituttet der det er naturlig i forhold til oppgaven.

Da oppgaven hovedsakelig dreier seg om hvordan Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt har tilrettelagt for den forvaringsdømte har jeg ikke foretatt noen sammenlikning med liknende straffegjennomføring i andre land. I fortsettelsen forkorter jeg Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt til Ila.

⁴ Forvaring er straff, og kan derfor bare anvendes overfor tilregnelige lovbreakere, jf strf. § 44.

1.2 Metode og rettskilder

Oppgaven søker å behandle innholdet i særreaksjonen forvaring, som er en forholdsvis ny reaksjon. Jeg har følgelig tatt utgangspunkt i bestemmelsens forarbeider og anvendt den faglitteratur som foreligger på område, i tillegg til rettspraksis der det er naturlig. Forarbeidene har vært svært omfattende vedrørende selve bestemmelsen, men forholdsvis tynne når det gjelder retningslinjer for innholdet i særreaksjonen. Det samme gjelder forskrift om gjennomføring av særreaksjonen. Det har i 2006 vært et forslag til en mer omfattende foreskrift ute til høring, men den har ennå ikke trådt i kraft. Dette har medført at jeg i tillegg til de ordinære rettskilder har innhentet informasjon ved forvaringsanstaltene Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt og Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt. Ved begge anstalter ble jeg gitt adgang til å søke informasjon innad i anstalten.

Da jeg har arbeidet som ekstrabetjent ved Ila i snart fem år var det viktig å få en grundig innføring i anstaltens ulike sider, og ikke basere oppgaven på egne erfaringer og opplevelser. Oppgaven baserer seg således til tider i stor grad på informasjon innhentet ved samtaler med ansatte ved anstaltene, supplert med de ordinære rettskilder. Oppgaven har ikke gitt rom for å intervju de forvaringsdømte om deres syn på Ila's opplegg. Men jeg er klar over at det kunne gjort fremstilling av anstaltens opplegg noe annerledes.

Da det er tingretten som er førsteinstans for begjæring om prøveløslatelse fra forvaring har jeg tatt i bruk underrettspraksis, henholdsvis avgjørelser fra Asker og Bærum tingrett, som materiale i oppgavens siste del.

2 Forvaring - ny særreaksjon for farlige tilregnelige lovbreakere

2.1 Bakgrunnen for arbeidet med en ny særreaksjon – kritikk av sikringsinstituttet

Justisdepartementet oppnevnte 31. juli 1985 et utvalg, særreaksjonsutvalget, som skulle vurdere endringer i reglene om strafferettslig utilregnelighet og i reglene om sikring og forvaring. Straffelovens sikringsregler, tidligere strl. § 39, hadde frem til oppnevnelsen av særreaksjonsutvalget vært gjenstand for debatt og sterk kritikk. Kritikken gikk blant annet ut på at det var dobbelt straff å bli ilagt både fengselstraff og sikring, og det ble hevdet at behandlingstilbudet kom i annen rekke og at sikringsdømte ikke fikk den medisinske oppfølgingen de hadde behov for.⁵ Videre var det satt spørsmålstegn ved rettens bruk av sakkyndige ved vurdering av faren for tilbakefall, da de sakkyndige ble oppfattet som de egentlige dommerne i sak om påstand om sikring.⁶

Flere utredninger var utført forut for oppnevnelsen av særreaksjonsutvalget uten at det var foretatt noen endringer i reglene, da også disse ble møtt med sterk motstand og kritikk. Kritikken kom særlig fra psykiatrisk hold, som reagerte på forslaget om at de skulle pålegges å motta særlig farlige utilregnelige lovbreakere. Særreaksjonsutvalget fikk som følge av reaksjonene i oppgave å finne løsninger som kunne aksepteres både innenfor kriminalomsorgen og psykisk helsevern.⁷

Utvalgets overordnede mål var å etablere et nytt reaksjonssystem som ville være i stand til å verne samfunnet overfor farlige lovbreakere, og parallelt ivareta den enkelte lovbreakers krav på rettssikkerhet og rett til hjelp ved sykdom og sosial mistilpasning. I den forbindelse ble det blant annet vurdert hvorvidt en tidsbestemt straff ville være tilstrekkelig eller om

⁵ NOU 1990:5 Kap. 9.

⁶ NOU 1990:5 Kap. 8. pkt. 2.1.

⁷ NOU 1990:5 Kap. 3. pkt. 1.

det var nødvendig med en særreaksjon av ubestemt varighet. Utvalget konkluderte i den sammenheng med at det i systemet ville være en mindre gruppe blant de tilregnelige og utilregnelige lovbrysterne der behovet for en særreaksjon ville være tilstede. Særreaksjonen forvaring ble foreslått overfor de farlige tilregnelige lovbrysterne i denne gruppen. Da forvaring er straff, og straff kun kan idømmes den som er tilregnelig i gjerningsøyeblikket, ble særreaksjonen tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg foreslått overfor de utilregnelige lovbrysterne.⁸

Særreaksjonen forvaring ble inntatt i straffeloven ved lovendring av 17. januar 1997 nr. 11, og trådte i kraft 1. januar 2002. Per 7. februar 2007 er 122 personer dømt til særreaksjonen forvaring.⁹

2.2 Vilkår for å idømme tiltalte forvaring

Det følger av straffeloven § 39 c nr.1, etter lovendring av 17. januar 1997 nr. 11, at forvaring kan idømmes der en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet mot en tilregnelig lovbryster når denne er funnet skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig forbrytelse, og det foreligger nærliggende fare for gjentakelse av slike forbrytelser.

Forvaring kan dessuten ilegges der lovbryster finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr.1 og tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der. I tillegg må det antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen, og faren for tilbakefall til en ny forbrytelse som nevnt i nr.1 må antas å være særlig nærliggende, jf strl. § 39 c nr.2

⁸ NOU 1990:5 Kap. 3 pkt. 3 og pkt. 4.

⁹ Det foreligger 123 dommer, men en person er dømt til forvaring to ganger. Statistikk, KRUS 2007.

2.2.1 Alvorlig forbrytelse

Etter lovens ordlyd retter bestemmelsen seg mot en alvorlige forbrytelse som en voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenker andres liv, helse eller frihet eller utsetter disse rettsgoder for fare, jf strl. § 39 c nr.1. Dette er forbrytelser som noen ganger kan kvalifisere til kortere tidsbestemt fengselstraff, men er likevel områder hvor særreaksjonsutvalget anså samfunnets behov for vern for å være mest nødvendig.¹⁰

2.2.2 Tilregnelighet

Straffeloven definerer ikke betydningen av å være tilregnelig.¹¹ Derimot fremgår det av straffeloven kapittel tre hvem som ikke er straffeansvarlig og følgelig ikke kan idømmes særreaksjonen forvaring. Etter strl. § 46 kan ingen straffes før fylte 15 år, som er den kriminelle lavalder i Norge. Person under den kriminelle lavalder faller inn under barnevernets ansvarsområde.¹² Videre vil den som er psykotisk eller bevisstløs i gjerningsøyeblikket ikke være straffeansvarlig, jf strl. § 44 første ledd, såfremt bevisstløsheten ikke skyldes selvforskyldt rus, jf strl. § 45. Årsaken til at disse ikke ilegges straffeansvar er at de anses for å ha en vesentlig annen virkelighetsoppfattelse enn andre, slik at de ikke kan bebreides sine valg.¹³ Unntatt straffeansvar er også den som var psykisk utviklingshemmet på gjerningstidspunktet, jf strl. § 44 andre ledd. Det vil i hovedsak si at personens intellektuelle evne, intelligenskvotient (IQ), ligger under hva som betegnes som normalt. Særreaksjonsutvalget la til grunn at lovbyter med et funksjonsnivå under 55 i IQ ville falle inn under strl. § 44 andre ledd.¹⁴ Utvalget la dermed til grunn et funksjonsnivå

¹⁰ NOU 1990:5 Kap. 9. pkt. 5.1.

¹¹ Ny straffelov § 20 som definerer tilregnelighet er vedtatt, men per 16.04.07 ikke trådt i kraft.

¹² Knophs 2003 s. 773.

¹³ Eskeland 2000 Strafferett s. 320.

¹⁴ NOU 1990:5 Kap. 8 pkt. 5.2.

som i rettspraksis er uttalt å være ”helt i nedre sjikt for strafferettslig tilregnelighet”.¹⁵ Dette er likevel noe høyere enn hva som tradisjonelt har vært ansett som grunnlag for utilregnelighet, da IQ grensen lå på 50 på tidspunktet for utvalgets utredelse av forslag til endringer i straffeloven.¹⁶

En IQ på 55 tilsvarer et barn i åtte-niårsalderen.¹⁷ Det betyr at en psykisk utviklingshemmet voksen person, over 15 år, vil være straffeansvarlig, og kan idømmes særreaksjonen forvaring dersom han har en IQ på 55, selv om han ikke er mer utviklet enn en åtte-niåring. Årsaken til at intelligenskvotienten ikke sammenfaller med den kriminelle lavalder er at IQ-testing kun gir informasjon om den testedes intelligensmessige funksjon. Den gir således ingen informasjon om faktorer som modenhet, livserfaring eller personlighet. Da disse faktorer bør trekkes inn ved vurdering av spørsmålet om tilregnelighet anså utvalget det riktig med en grense på 55.¹⁸

2.2.3 Fare for nye lovbrudd

Utvalget la videre til grunn at dom på særreaksjonen forvaring kun skal benyttes i de tilfeller hvor tidsbestemt straff ikke blir ansett for å være tilstrekkelig til å verne samfunnet. En lang dom vil verne samfunnet over lengre tid, men der den alternative strafferammen er av kort varighet, og lovbrysteren anses for å være så farlig at det vil være fare for andres liv og helse, mente utvalget at forvaring fremsto som et bedre alternativ.¹⁹ Utvalgets syn er i loven formulert slik at det ved påstand om forvaring skal vurderes om det foreligger nærliggende fare for at lovbrysteren på nytt vil begå en slik alvorlig forbrytelse som han er funnet skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå, jf strl. § 39 c. Dersom det foreligger slik nærliggende fare kan retten idømme forvaring. Retten skal med andre ord foreta en

¹⁵ Eskeland 2000 Strafferett s. 320, Rt. 1993 s. 487.

¹⁶ NOU 1990:5 pkt. 3.1.3.

¹⁷ Syse 2007.

¹⁸ NOU 1990:5 Kap. 7. pkt. 3.1.3.

¹⁹ NOU 1990:5 Kap. 9. pkt. 4.4.

vurdering av hvorvidt det foreligger fare for at tiltalte vil begå nye kriminelle handlinger i fremtiden. Straffen utmåles således ikke bare for den begåtte kriminelle handling, men også for å beskytte samfunnet mot faren for nye lovbrudd.

2.2.3.1 Rettens vurdering av faren for nye lovbrudd

Etter de gamle sikringsreglene var det en forutsetning for å ilegge sikringsdom at tiltalte hadde vært underlagt rettspsykiatrisk undersøkelse og diagnostisering. Dette gjaldt uavhengig av om tiltalte var tilregnelig eller utilregnelig. Ved undersøkelsen skulle den rettssakkyndige vurdere tiltaltes personlighet og karakter, og om tiltalte hadde mangelfullt utviklet eller varig svekkede sjelsevner, jf tidligere strl. § 39. I lang tid var de sakkyndige dessuten pålagt å uttale seg om faren for at tiltalte ville begå nye kriminelle handlinger. Denne plikten falt bort ved Riksadvokatens rundskriv av 14/12-78, del to-nr.6/1978.²⁰

Ved særreaksjonsutvalgets gjennomgang av rettssakkyndiges rolle fremmet det forslag om ytterligere begrensning i reglene vedrørende bruk av sakkyndig i saker der det er påstand om forvaring. Utvalget foreslo at rettspsykiatrisk undersøkelse kun skulle være nødvendig i forkant av en forvaringsdom dersom det var tvil om tiltaltes tilregnelighet. Undersøkelsen skulle dessuten begrenses i omfang, slik at uttalelsen kun skulle omfatte en diagnostisk beskrivelse av tiltaltes sinnstilstand på handlingstiden og observasjonstiden, og gi en prognose for en eventuell sykelig tilstand.²¹ Bakgrunnen for denne begrensningen i bruk av psykiater var at utvalget mente det var objektive omstendigheter som lå til grunn for vurdering av tilbakefallsfaren, jf strl. §39 c nr. 1, og en psykiater ville derfor ikke være bedre rustet til å foreta en slik vurdering enn påtalemyndighetene og domstolen. Utvalget fremmet isteden forslag om at det skulle være obligatorisk med personundersøkelse av tiltalte før forvaring ble ilagt. Gjennom en personundersøkelse antok utvalget at retten ville

²⁰ NOU 1990:5. Kap. 7. pkt. 2.5.

²¹ NOU 1990:5 Kap. 9. pkt. 4.5.

få kunnskap om de objektive omstendigheter som må legges til grunn for å vurdere faren for at tiltalte begår nye lovbrudd ved løslatelse. Det vil si omstendigheter slik som tiltaltes atferd og kriminalitet, sosiale bakgrunn, oppvekstvilkår, forhold til alkohol og narkotika og sosiale situasjon forøvrig.²² Behovet for rettssakkyndige ville som følge av forslaget være begrenset.

I justiskomiteens innstilling til endringer i straffeloven fremheves det dessuten at ”det er retten som skal ta standpunkt til hvor farlig tiltalte er, og om det slik sett er riktig å idømme en særreaksjon”.²³ Det er naturlig å forstå justiskomiteens uttalelse slik at den i vesentlig grad tiltrer utvalgets forslag, og ikke ønsker at sakkyndige i sine uttalelser skal konkludere i forhold til tiltaltes tilbakefallsfare. Uttalelser fra rettssakkyndige skal således kun veie som et moment i rettens bevisbedømmelse, mens det er opp til retten selv å konkludere vedrørende tilbakefallsfaren. Fordelen ved forslaget er følgelig, slik utvalget fremhever, at psykiatriens ressurser i større grad vil frigjøres til nødvendig behandlingsarbeid.²⁴

2.2.3.2 Sakkyndiges rolle ved vurdering av faren for tilbakefall etter strl. § 39 c

Etter at særreaksjonen forvaring trådte i kraft er personundersøkelse etter strpl. § 161 gjort obligatorisk før dom på forvaring blir avsagt, jf strl. § 39 d. Det er samtidig åpnet for at retten selv kan avgjøre om bruk av rettspsykiatrisk sakkyndig etter strpl. § 165 er nødvendig, jf strl. § 39 d andre ledd.

En gjennomgang foretatt av Pål Nilson av alle dommer avsagt av lagmannsretten og Høyesterett vedrørende særreaksjonen forvaring frem til 31. mars 2004 viser utstrakt bruk av sakkyndige. I de i alt 61 sakene i dette tidsrommet var det i samtlige saker innhentet full

²² NOU 1990:5 Kap. 9. pkt. 4.5.

²³ Innst.O.nr.34 (1996-1997).

²⁴ NOU 1990:5 Kap. 9. pkt. 4.5.

psykiatrisk undersøkelse før domsavsigelse.²⁵ Liknende praksis viser seg i perioden frem til 1.april 2006. I denne perioden er det anvendt eller henvist til tidligere uttalelser fra sakkyndige i syv av ni saker for Høyesterett.²⁶ Dette viser en utstrakt bruk av sakkyndige langt ut over det særreaksjonsutvalget forventet. Følgelig har de nye reglene ikke medført at psykiatriske ressurser er overført til behandling, slik utvalget ønsket. Rettspraksis viser dessuten at det fremdeles i høy grad forekommer at rettssakkyndige uttaler seg om gjentakelsesfaren, og således konkluderer.

I Rt. 2002 s. 889 viser førstvoterende til tidligere rettspsykiatrisk sakkyndige uttalelser avgitt i anledning tidligere sak, hvor den sakkyndige uttalte om tiltalte at det antagelig forelå ”en kvalifisert fare for gjentakelse av den type straffbare handlinger som han (tiltalte) tidligere er domfelt for”.²⁷ I forbindelse med forvaringssaken blir tiltalte på nytt undergitt rettspsykiatrisk observasjon. I denne erklæringen uttalte sakkyndige at ”Observanden fremstår med en rekke personlighetsforankrede egenskaper som de sakkyndige anser er klare risikofaktorer for ny atferd preget av impulsivitet, seksuell motivasjon, projeksjon og ansvarsfraskrivelse, men også en evne til planlegging og systematisering av regler og handlinger som ledd i egen avvikende atferd”.(...) ”Det antas å være en høy risiko for gjentakelse av den type straffbare handlinger som observanden tidligere er dømt for og som han nu er mistenkt for og delvis har erkjent”.²⁸ Det fremstår rimelig klart at den rettssakkyndige går langt i å konkludere vedrørende tiltaltes fare for tilbakefall. Denne saken er ikke unik. Et annet eksempel på liknende bruk av sakkyndige er dommen inntatt i Rt. 2004 s. 541. Her uttaler sakkyndige ”at det etter en samlet vurdering kan være nokså høy risiko for gjentakelse av den type straffbare handlinger som observanden er domfelt for tidligere”.²⁹

²⁵ Nilson 2005 s. 54-55.

²⁶ Løvlie 2006 s. 212.

²⁷ Rt. 2002 s. 889, jf s. 892.

²⁸ Rt. 2002 s. 889, jf s. 893.

²⁹ Rt. 2004 s. 541, pkt. 17.

Når sakkyndige hevder det foreligger ”høy risiko for gjentakelse” er det vanskelig å forstå uttalelsen på annen måte enn som en konklusjon på faren for at tiltalte vil begå nye lovbrudd.

En gjennomgang av bruk av sakkyndige i forvaringssaker utført av Anders Løvlie viser samme tendens.³⁰ Hvor stor vekt retten tillegger de sakkyndiges uttalelser vites ikke, men at de kan ha betydning viser rettens uttalelse i Rt. 2002 s. 889, som er referert ovenfor. I denne dommen gjengir retten sakkyndiges uttalelse ved vurdering av tilbakefallsfaren, og viser til sakkyndiges vurdering som et av flere momenter som taler for fare for at tiltalte vil begå nye alvorlige forbrytelser.

Rettspraksis viser at retten anvender sakkyndige i stor grad i strid med forarbeidenes intensjoner om å begrense bruken, og på tross av den kritikk som oppsto rundt de sakkyndiges rolle i retten. De sakkyndige ble som nevnt oppfattet som de egentlige dommerne i sak om sikring.³¹ Det må således antas at retten mener det er nødvendig med sakkyndige uttalelser på tross av særreaksjonsutvalgets mening.

2.3 Behovet for endringsrelatert innhold i straffen

Særreaksjonsutvalget presiserer i utredningen betydning av at innholdet i særreaksjonen forvaring bør være forskjellig fra den tradisjonelle fengselsstraffen, og at forvaringsanstalten skal tilby domfelte et annet innhold under soning enn det den tradisjonelle fengselstraffen gjør. Dette begrunnes med at varigheten av frihetsberøvelsen etter forvaring skal vurderes i forhold til den domfeltes personlighetsutvikling fra innsettelsestidspunkt, og graden av tilbakefall til enhver tid.³²

³⁰ Løvlie 2006 s. 212.

³¹ NOU 1990:5 Kap. 8. pkt. 2.1.

³² NOU 1990:5. Kap. 9. pkt. 4.6.

Hvordan dette er tenkt i praksis er imidlertid lite berørt i utredningen. Det skisseres en anstalt bestående av tverrfaglig ekspertise innenfor klinisk psykologi, psykiatri, sosialpedagogikk, sosial- og fengselsfag, der disse medarbeiderne skal arbeide i tverrfaglige team som har som hovedmål å utvikle domfeltes sosiale tilpasningsevne i positiv retning, og medvirke til progresjon i domfeltes totale situasjon under oppholdet. Særreaksjonsutvalget viser i den sammenheng til Weisæth-utvalget³³ som i sin innstilling av 1986 konkluderte med behovet for et liknende innhold som skissert ovenfor.

I Ot.prp. nr. 87 (1993-1994) Om lov om endringer i straffeloven m.v. blir de samme mål om innholdet i forvaringen gjentatt. Sosialdepartementet etterlyser dog i sitt tilsvarende svar til høringen en nærmere regulering av forvaringens innhold, uten at dette er videre utdypet av Justisdepartementet i deres etterfølgende uttalelse. Justisdepartementet gjentar i det vesentlige utvalgets forslag om at særreaksjonen bør ha et annet innhold enn det som er tradisjonelt i fengselsvesenets anstalter.

I det videre arbeidet mot en endring av straffelovens regler om særreaksjonen forvaring fremkommer det intet vesentlig nytt vedrørende reaksjonens innhold. Både Innst.O. Nr. 34(1996-1997). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven m.v. og Ot.prp. nr. 46(2000-2001) Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover gjentar, med noen modifikasjoner, det utvalget har drøftet i NOU 1990:5.

2.4 Hensynene bak særreaksjonen - samfunnsvern og rehabilitering

Forvaring som straff har således fått to målsetninger; å verne samfunnet og rehabilitere lovbrøttere.

³³ Utvalg oppnevnt av sosialdepartementet i 1982 for å utrede tiltak innen det psykiske helsevern og fengselsvesenet som kunne bedre det psykiske helsevern for innsatte i fengselsvesenets anstalter i Oslo-området, jf NOU 1990:5.

Samfunnets behov for beskyttelse vil ved forvaring i første omgang ivaretas ved at lovbryster innsettes i forvaringsanstalt og dermed ikke gis mulighet til å ferdes fritt. Samfunnet vil også oppnå vern senere ved at lovbryster gjennom soning er tenkt rehabilitert ved løslatelse, slik at fremtidige ofre reddes. Selv om tanken om rehabilitering ved bruk av fengsel er kommet i fokus ved innføringen av forvaringsinstituttet er den ikke ny. Rehabiliteringstanken har vært tilstedeværende siden fengselanstaltenes første fase på 1600-tallet i de sentral europeiske land³⁴, dog med et noe annet fokus. Faktorene arbeid, skole, moral og disiplin har tradisjonelt vært gjengangere. Målet har blant annet vært at lovbryster gjennom soning skulle læres god moral i tråd med samfunnsnormen og ved løslatelse være i stand til å forsørge seg selv.³⁵ Sosiolog Thomas Mathiesen tar i sin bok ”Kan fengsel forsvares?”³⁶ opp spørsmålet om fengselets rehabiliterende virkning. Hans gjennomgang av de forskningsresultater som foreligger viser at rehabilitering i stor grad har uteblitt uansett behandlingsform. Faktorer som overfylte fengsler og innsattes minimale nettverk utenfor murene fremheves som negativt for evnen til rehabilitering. Dog har rehabiliteringstanken på ett område vist positive resultater, nemlig gjennom bruk av program som er tilpasset egenskaper hos lovbryster. Ved bruk av slike programmer er det registrert forbedring av sosiale evner og mestring av livssituasjon. Særlig fremhevet i den sammenheng er programmer som bygger på kognitiv ferdighetstrening hvor det blant annet fokuseres på evnen til problemløsning og forståelsen av andre mennesker.³⁷ Disse programmene har opphav i forskning basert på ”What Works?” teknologi.³⁸ Historisk var tanken bak ”What Works?” ingen suksess, da forskningsresultatene var nedslående. Da arbeidet ble startet opp første gang viste resultatene at ulike regimer og tiltak i fengselet ikke spilte noen rolle i forhold til fangenes tilbakefall til ny kriminalitet. Uansett tiltak falt fangene tilbake til ny kriminalitet like hyppig. Behandlings- og rehabiliteringstanken ble

³⁴ Mathiesen 1995 s. 49.

³⁵ Mathiesen 1995 Kap. 2.

³⁶ Mathiesen 1995.

³⁷ Wright 1994 i Mathiesen 1995 s. 69-72.

³⁸ Betegnelsen på en vitenskapelig basert rehabiliterings- og risikohåndteringsteknologi for effektiv og rasjonell kriminalomsorg. (Strand 2006).

erklært død under betegnelsen ”Nothing Works”.³⁹ I etterkant ble tanken likevel tatt opp på nytt, men da med en annen tilnærming. Fokus ble rettet mot at noen tiltak virker overfor enkelte. Målsetningen ble å finne ut hvilke tiltak som vil virke for hvem i hvilke situasjoner.⁴⁰

Forvaring har ingen uttalt hovedmålsetning om å virke allmennpreventivt, det vil si forhindre at andre enn den straffede selv begår kriminelle handlinger. Dette følger naturlig av utvalgets vurdering av behovet for en slik særreaksjon i norsk straffesystem. Her fremgår det som nevnt ovenfor at målgruppen er en liten gruppe lovbyggere⁴¹, som har begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, jf strl. § 39 c nr.1. For de fleste mennesker vil det være utenkelig å begå slike alvorlige handlinger som fører til forvaring. De fleste vil mest sannsynlig ha en innebygd moralsk sperre for å overtre denne type straffbelagte handlinger. Derfor fremstår det naturlig å anta at en trussel om forvaring ikke vil ha noen stor effekt på allmennheten vedrørende de lovbrudd som rammes av forvaring. Hensynet til allmennprevensjon vil således ikke være sterkt tilstede i forbindelse med strl. § 39 c.

Hensynet til individualprevensjon kan heller ikke anses for å være særlig fremtredende. Forvaring vil i hovedsak ramme en gruppe av personer som har overtrådt eller forsøkt å overtre liknende straffebestemmelse(r). Det følger av særreaksjonsutvalgets vurdering vedrørende farlighetsbedømmelsen, da utvalget antok at det beste utgangspunkt for å forutse ny alvorlig kriminalitet hos tilregnelige lovbyggere var det faktum at denne tidligere hadde begått en rekke alvorlige forbrytelser. Denne gruppen har således ikke latt seg skremme av trusselen om straff for visse handlinger forut for forvaringsdommen eller av tidligere ilagte straffereaksjoner. Videre vil den andre gruppen som dømmes til forvaring på grunnlag av en enkel lovovertrødelse, dømmes fordi det anses å foreligge stor fare for

³⁹ Strand 2006 s. 57.

⁴⁰ Strand 2006 s. 57.

⁴¹ Nou 1990:5 Kap. 9 pkt. 4.4.

tilbakefall. Det er således hensynet til samfunnets behov for beskyttelse mot disse personene som legetimerer idømmelse av særreaksjonen forvaring.

2.5 Løslatelse fra forvaring

Løslatelse fra forvaring før forvaringstidens utløp, skjer på prøve, jf strl. § 39 f. Dersom domfelte skal løslates på prøve må det begjæres av domfelte selv eller kriminalomsorgen. I utgangspunktet er det retten som beslutter om domfelte skal prøveløslates, jf strl. § 39 f andre ledd, men unntak er gjort i de tilfeller hvor påtalemyndigheten samtykker i kriminalomsorgens innstilling, da kan løslatelse besluttes av kriminalomsorgen, jf strl. § 39 f fjerde ledd. Domfelte kan først begjære prøveløslatelse ett år etter at forvaringsdommen eller en dom som nekter prøveløslatelse er endelig, jf strl. § 39 f femte ledd. Dette innebærer at tiltalte kan få prøvet om vilkårene for forvaring fortsatt foreligger, med ett års mellomrom, etter at minstetiden er utholdt.

Det er et mål at særreaksjonen ikke skal opprettholdes lenger enn nødvendig, slik at anstalten er pålagt å legge til rette for at innsatte kan arbeide med sin kriminalitet og blant annet tilby nødvendig behandling og program. Dersom prøveløslatelse skal være aktuelt fra anstaltens side er det imidlertid et vilkår at det kan vises til og dokumenteres endringer hos den forvaringsdømte.⁴²

Lengden på prøvetiden settes av retten innenfor rammene på ett til fem år, jf strl. § 39 f første ledd. Dette innebærer i teorien at prøvetiden i noen tilfeller kan utløpe før tidsrammen på forvaring. Dette vil være tilfellet der domfelte for eksempel blir løslatt etter utholdt minstetid på syv år med en forvaringsdom med 15 års lengste tid. I utgangspunktet vil forvaring da opphøre, forutsatt at det ikke besluttes gjeninnsettelse på bakgrunn av vilkårsbrudd, jf strl. § 39 g femte ledd. Loven gir dog retten adgang til å

⁴² www.ilafengsel.no/forvaring 17.11.06

forlenge prøvetiden. Denne adgangen kan retten benytte dersom retten finner det påkrevd i domfeltes situasjon, jf strl. § 39 g tredje ledd, andre punktum, jf strl. § 54 nr.1.

Det foreligger per i dag en dom avsagt av Tønsberg tingrett 17.08.06⁴³ hvor retten etter begjæring fra påtalemyndigheten besluttet å forlenge domfeltes prøvetid med ytterligere tre år. Domfelte var på dette tidspunkt løslatt på prøve fra en forvaringsdom ilagt på bakgrunn av flere overtredelser av strl. § 195 første straffealternativ. Domfelte oppholdt seg i henhold til vilkårene i bolig med kontinuerlig tilsyn av miljøarbeidere som hadde adgang til holde domfelte tilbake mot hans vilje dersom det var nødvendig.

Det forelå ingen vilkårsbrudd som grunnlag for avgjørelsen, men det fremsto rimelig klart for retten at årsaken til overholdelse av vilkårene skyldtes personalets avvergelse av domfeltes forsøk på kontakt med barn. Ved rettens utvidelse av domfeltes prøvetid ble vilkårene opprettholdt, da det fremsto som åpenbart for retten at ”både samfunnet generelt og potensielle ofre har et sterkt behov for å verne seg mot NN”. Det fremstår klart at retten lot hensynet til samfunnet veie tyngre enn domfeltes behov for å forutberegne sin stilling. Det er nærliggende å anta at rettens avgjørelse skyldes overtredelsens grovhet, og hensynet til at de fleste vil være inneforstått med de konsekvenser det medfører å utføre slike kriminelle handlinger som domfelte har utført. Det er en målsetning ved forvaring at frihetsberøvelsen ikke skal opprettholdes lenger enn nødvendig, men tingrettens avgjørelse kan dog gi inntrykk av at domfelte er overført fra forvaring i anstalt til forvaring i bolig. Avgjørelsen ble ikke anket.

Da det er avsagt et begrenset antall dommer vedrørende prøveløslatelse fra forvaring gjenstår det å se om eksemplet fra Tønsberg tingrett er et unntak eller om retten ser det nødvendig å forlenge flere dommer der domfelte er løslatt på prøve. I den sammenheng fremstår det som relevant hvorvidt forvaringsanstalten evner å tilrettelegge for endring hos den domfelte og om den domfelte evner å oppnå endring slik at det ikke blir behov for ytterligere prøvetid.

⁴³ Saksnr. 06-077653MED-TONS.

3 Fengselet som endringsarena for den forvaringsdømte

3.1 Praktisk tilrettelegging av forvaring innen kriminalomsorgen

Ila landsfengsel og sikringsanstalt, senere Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt ble i 1998⁴⁴, under utformingen av forvaringsinstituttet, utpekt som forvaringsanstalt for menn.⁴⁵ Anstalten ble utpekt på bakgrunn av den kompetanse de hadde opparbeidet seg ved den gamle sikringsordningen.⁴⁶ For å legge til rette for det arbeid en forvaringsanstalt var tenkt å drive ble det bestemt at anstaltens belegg skulle reduseres, mens bemanningen skulle økes. Videre skulle det etterstrebtes at de forvaringsdømte ikke sonet med vanlige domsinnsatte. Selv om anstaltens avdelinger fra tid til annen kunne bli nødt til å ta imot andre domsfelte, skulle de forvaringsdømte prioriteres.⁴⁷

Anstalten skulle dessuten bygges om slik at avdelingene og anstalten forøvrig egnet seg for å ta imot forvaringsdømte. En avdeling var tiltenkt kvinnelige forvaringsdømte. Da den forventede andel kvinner imidlertid var svært lav, ble det bestemt at det inntil videre skulle opprettets et eget tilbud for kvinner ved Bredtveit fengsel og sikringsanstalt.⁴⁸ I forbindelse med etableringen av en forvaringsanstalt var det en målsetning å gi de forvaringsdømte et helhetlig døgntilbud hvor atferdstrening, arbeidstrening, lovbruddsrelatert og annen programvirksomhet, undervisning og ulike fritidsaktiviteter ble vektlagt. I den sammenheng skulle det være en målsetning å utvide og utvikle programtilbudet. Videre ble det ansett viktig å utvide samarbeidet med etater utenfor kriminalomsorgen, da de

⁴⁴ www.ilafengsel.no/forvaring1.htm 17.11.06

⁴⁵ Ot.prp. nr.46 (2000-2001) pkt. 5.5.3.

⁴⁶ Melvold 2007.

⁴⁷ Ot.prp. nr.46 (2000-2001) pkt. 5.5.3.

⁴⁸ Ot.prp. nr.46 (2000-2001) pkt. 5.5.3.

forvaringsdømte med stor sannsynlighet ville ha et større behov for somatisk medisin, psykiatrisk eller psykologisk hjelp, atferdstrening m.m.⁴⁹

3.1.1 Praktisk tilrettelegging ved Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt

Innholdet i sikringsinstituttet var som nevnt ikke tilfredsstillende, jf pkt. 2.1, slik at det ved overgang til ny særreaksjon var et mål at innholdet skulle være mer egnet for den gruppen lovbyggere som ville bli idømt særreaksjonen. Ut fra hjemmelsgrunnlaget ble kategorien innsatte ansett for å være alt fra omsorgstrengende og sårbare individer til målrettede forbrytere med tilhørighet i ressurssterke og ekstreme miljøer.⁵⁰ Ila ble gitt i oppgave å gi disse innsatte et annet innhold gjennom soningen enn det som tradisjonelt var blitt tilbudt dem. Da det ble lagt få føringer for straffereaksjonens innhold ble det i stor grad opp til anstalten selv å sette sammen et velfungerende opplegg, og velge et verktøy som ville være hensiktsmessig ved måling av innsattes eventuelle endringer med tanke på løslatelse. Arbeidet med dette ble gjort gjennom et forprosjekt ved Ila.⁵¹

Ila foretok, i henhold til Justisdepartementets uttalelser i Ot.prp.nr.46 (2000-2001), betydelige utbedringer og endringer bygningsmessig, innholdsmessig og administrativt for å legge bedre til rette for den virksomhet de som forvaringsanstalt ble pålagt å drive. Avdelingene ble trinnvis bygd om slik at anstalten kunne dra nytte av erfaringer underveis, programavdelingen ble sterkt utvidet og anstalten ansatte personell fra flere fagfelt.⁵² Det ble videre bestemt at arbeids- eller skolekontakt skulle involveres i målsettingene rundt innsatte.⁵³ Disse instanser ble følgelig ikke kun et sysselsettingstilbud, men også en del av det omfattende endringsarbeidet rundt innsatte.

⁴⁹ Ot.prp. nr.46 (200-2001) pkt. 5.5.3.

⁵⁰ Forvaring 2002 s. 2.

⁵¹ Melvold 2007.

⁵² Melvold 2007.

⁵³ Forvaring 2002 s. 16-17.

3.2 Forvaringsavdelingene som endringsarena

Det har vært en målsetning at den forvaringsdømte skal sone i et miljø som fremmer og er en påminnelse om empati og fellesskap, og tilrettelegger for at domfelte kan øke sin kompetanse i sosial samhandling.⁵⁴ Avdelingene ved Ila er som følge av målsetningene ved særreaksjonen forvaring ordnet annerledes enn avdelingene i den tradisjonelle anstalt. Det er plass til færre innsatte per avdeling og det er lagt til rette for åpne fellesarealer med kjøkken og stue. I tillegg er bemanningen økt, slik at det skal være tre betjenter på vakt per avdeling. Disse går i turnus tilnyttet en fast avdeling. Turnusen er satt sammen av både betjenter med fengselsfaglig bakgrunn og miljøterapeuter med sosialfaglig bakgrunn som for eksempel sosionomer, barnevernpedagoger og liknende.⁵⁵ En del av målsetningen er at betjentene skal drive miljøarbeid og sosial trening i avdelingen. Hva som betegnes som miljøarbeid fremgår av fagstrategidokumentet til Kriminalomsorgen. Her defineres miljøarbeid i fengsel som *”Daglige rutiner, aktiviteter, gjøremål og hendelser som skal bevisst og konsekvent anvendes til læring av sosiale ferdigheter, problemløsning, mestring og utvikling av alternativer til uhensiktsmessige handlings- og reaksjonsmønstre”*.⁵⁶

Videre heter det at anstalten skal arbeide med målsetning om at *”Det sosiale liv i fengselet skal utformes slik at vi kan oppnå et helhetlig og sammenhengende læringsmiljø hvor problemløsning og mestring står sentralt, og hvor programmer, aktiviteter, undervisning og andre former for miljøarbeid gjensidig supplerer hverandre”*.⁵⁷

Det er således blitt et mål at betjentene ikke skal fokusere på domfeltes behov, diagnoser eller problemer, men på læring og endring. Det følger dessuten av ovenfor nevnte målsetning at soningen skal være preget av fokus på endring i alle ledd. På den måten kan

⁵⁴ Forvaring 2002 s. 11.

⁵⁵ Melvold 2007.

⁵⁶ Drægebø 2006 s. 16.

⁵⁷ Drægebø 2006 s. 16.

domfelte gis mulighet til å etablere de handlemåter som er godtatt av samfunnet for å leve en kriminalitetsfri hverdag etter soning.

Både betjentene med fengselsfaglig bakgrunn og miljøterapeutene har gjennomgått et forvaringskurs slik at de uansett fagbakgrunn og tidligere arbeidserfaring kan drive motivasjons- og påvirkningsarbeid i tråd med målsetningene.⁵⁸ Miljøterapeutene er følgelig også en del av sikkerheten ved anstalten, slik at de inngår som en naturlig del av innsattes hverdag enten de utfører tradisjonelle sikkerhetsoppgaver som visitasjon eller spiller kort med innsatte.

Av sikkerhets- og bygningsmessige årsaker vil det være betydelige begrensninger i hvordan miljøarbeid og sosial trening kan drives fra avdelingene. Da anstalten har innført en ordning med at det blant annet serveres felles måltider for betjenter og innsatte fra frokost til kveldsmat på avdelingene, må det imidlertid antas at noen av begrensningene er løst. Middagen blir tilbredt på anstaltens kjøkken, mens de resterende måltider organiseres av innsatte. Det innebærer at innsatte i fellesskap bestiller det pålegg avdelingen ønsker hver uke ut fra et bestemt poengsystem, der hvert pålegg har en viss verdi og den totale sum ikke må overstige et bestemt totale i henhold til antall betjenter og innsatte.⁵⁹

Et annet tiltak som er nytt med forvaringen er at hver avdeling er gitt et eget budsjett til sosiale aktiviteter, som de bestemmer anvendelsen av i fellesskap.⁶⁰ Disse midlene kan brukes til ulike aktiviteter alt etter hvor langt innsatte på avdelingen er i soningsforløpet. På slutten av soningen vil aktivitetene kunne bestå i kinobesøk, aktivitetsturer ut av anstalten eller liknende, mens det vanlige er felles middager ved anstalten slik som grilling i luftegården, julebord på avdelingen eller baking og premier til ulike sportslige turneringer. Hovedansvaret for de sosiale aktivitetene blir gitt de innsatte selv, mens betjentene bistår med innkjøp.⁶¹ Gjennom slike aktiviteter trenes innsatte opp til å lære seg personlig ansvar

⁵⁸ Ot.prp. nr. 46 (2000-2001) pkt. 5.5.

⁵⁹ Gulbrandsen 2007.

⁶⁰ Gulbrandsen 2007.

⁶¹ Gulbrandsen 2007.

for det kollektive,⁶² og innsatte får dessuten mulighet til å ivareta positive tradisjoner eller lære nye. Betjentene deltar ved måltidene og på de ovenfor nevnte aktiviteter, og har således mulighet til å påvirke og observere innsatte i tråd med Kriminalomsorgens ovenfor nevnte målsetningene om miljøarbeid.

3.3 Dokumentasjon som verktøy for å måle endring hos den forvaringsdømte

Ved omlegging til forvaring er kravet til dokumentasjon av innsattes hverdag betydelig økt. En av årsakene for denne økningen var forarbeidenes målsetning om å begrense bruken av rettssakkyndige i retten. En annen årsak er forvaringens krav til endring hos domfelte for å kvalifisere til løslatelse. Dette viser klart den forskjellen forvaringsdom medfører i forhold til den ordinære fengselstraff. Den som soner en ordinær straff vil alltid bli løslatt, enten ved 2/3 tid eller endt tid, mens den forvaringsdømte som hovedregel må vise til og dokumentere endring i eget forhold til kriminalitet.⁶³ Det er dog ikke slik at det er den forvaringsdømte som har bevisbyrden. Det følger av alminnelige strafferettslige prinsipper at det er påtalemyndigheten som har bevisbyrden, jf EMK art. 6 nr. 2. Det betyr at domfelte har et egenansvar for endring, men at det er påtalemyndigheten som må bevise manglende endring dersom påtalemyndigheten ikke går inn for at domfelte bør løslates.

Dokumentasjon skjer følgelig på flere arenaer, blant annet arbeidsdrift og skole. Selv om domfelte observeres på flere arenaer, kan det se ut til at det er avdelingene som står for overvekten av dokumentasjonen som foretas. Dette viser seg ved den daglige dokumentasjon som avdelingsbetjentene utfører.

Etter innføring av forvaring er avdelingsbetjentene pålagt å utfylle aktivitetsskjema og skrive døgnjournal to ganger daglig.⁶⁴ Aktivitetsskjema er en type avkrysningsskjema som

⁶² Forvaring 2002 s. 11.

⁶³ Forvaring 2002 s. 20.

⁶⁴ Gulbrandsen 2007.

gir poeng etter hvor aktiv innsatte har vært, for eksempel om han har deltatt på morgenmøte, fritidsaktiviteter, oppholdt seg i fellesskapet eller vært hjelpsom og støttende overfor medinnsatte. Aktivitetsskjemaet gir dog ikke adgang for utfyllende kommentarer. Dette innebærer at betjentene må benytte innsattes dagjournal dersom de har mer utfyllende å skrive om innsattes aktiviteter, eventuelt hendelser og samtaler.⁶⁵

Turnusarbeid vil til enhver til representere utfordringer for miljøarbeidets kontinuitet og innhold. Da anstalten har valgt å innføre daglige møter mellom betjentene kan det imidlertid antas at en del av utfordringene er avhjulpet. Disse daglige møtene er organisert slik at det hver dag er satt av en time til overlapping mellom vaktskifte for betjentene. Dette innebærer at de betjentene som starter på vakt blir informert om hvordan formiddagen har forløpt, ting som har skjedd eller ting som skal gjøres på avdelingen eller i forhold til de innsatte.⁶⁶ På den måten overføres informasjon og begrenser unødvendig merarbeid. Betjenten kan effektivt følge opp hendelser eller avtaler innsatte har gjort med andre avdelingsbetjenter, og spares for mye frustrasjon fra de innsatte. En annen positiv konsekvens av disse møtene er at de gjør det mulig for betjentene å samkjøre arbeidet slik at samtlige betjenter arbeider likt i forhold til de mål som er satt for hver enkelt innsatt.

På overlappingsmøtene har hver avdeling tilgang til jevnlig veiledning fra eksterne veiledere, slik som psykiatriske sykepleiere eller andre. Disse veilederne har taushetsplikt og betjentene kan ta opp hendelser de ønsker å rydde opp i eller temaer de ønsker belyst.⁶⁷ Det kan være alt fra hvordan det er mest hensiktsmessig å forholde seg til innsatte som utagerer verbalt til hvordan betjenten profesjonelt bør takle innsatte som for eksempel har problemer med andre innsatte.

Da Ila er den anstalten som i hovedsak skal ta imot forvaringsdømte er det nærliggende å anta at de forvaringsdømte vil sone over flere år på samme anstalten. Uten mulighet for å flytte til annet fengsel er det nærliggende å anta at det kan by på flere utfordringer dersom

⁶⁵ Gulbrandsen 2007.

⁶⁶ Gulbrandsen 2007.

⁶⁷ Gulbrandsen 2007.

det oppstår samarbeidsproblemer mellom den forvaringsdømte og betjentene. Anstaltens innføring av overlappingsmøter med veiledning kan være en mulighet å løse eventuelle problemer som oppstår underveis.

3.4 Forvaringsavdelingene

Straffegjennomføringen ved Ila er bygd opp slik at de innsatte sluses gjennom ulike avdelinger ut fra hvor de befinner seg i soningsforløpet. Ved oppstart av soningen blir den innsatte først plassert på en inntaksavdeling før han overføres til en egnet forvaringsavdelingen.⁶⁸ På slutten av soningstiden, når den innsatte nærmer seg tidspunkt for å søke om prøveløslatelse plasseres han i en avdeling hvor det arbeides med å forberede prøveløslatelse.⁶⁹

3.4.1 Inntaksavdelingen

Den innsattes første møte med særreaksjonen forvaring er anstaltens inntaksavdeling. Denne avdelingen har som målsetningen å informere innsatte om forvaringsanstalten og kartlegge innsatte før innsatte sluses videre i soningen til en egnet avdeling.⁷⁰ Valg av egnet avdeling gjøres basert på det bilde inntaksavdelingen får av innsatte under oppholdet. Da dette arbeidet er svært omfattende har avdeling færre plasser enn de andre forvaringsavdelingene.⁷¹

Oppholdsperioden ved inntaksavdelingen vil variere fra åtte til tolv uker, avhengig av den tid det tar å informere innsatte om anstalten og kartlegge ham. Unntak gjøres dog i de

⁶⁸ Forvaring 2002 s. 18.

⁶⁹ Gulbrandsen 2007.

⁷⁰ Forvaring 2002 s. 18.

⁷¹ Forvaring 2002 s. 19.

tilfeller anstalten har plassproblemer. Da kan det forekomme at den innsatte blir værende ut over den tid det tar å kartlegge ham.⁷²

På inntaksavdelingen blir hver innsatt tildelt en kontaktbetjent. Kontaktbetjentens rolle er å informere innsatte om inntaksavdelingen, hva som skjer der og hva som kreves av innsatte.⁷³ På inntaksavdelingen er hovedfokus kartlegging og observasjon, noe innsatte blir nøye opplyst om.⁷⁴ Dette er som nevnt omfattende arbeid slik at planlegging av innsattes fremtid i hovedsak blir utsatt til innsatte er overført til den forvaringsavdeling han blir tildelt.⁷⁵ Dersom innsatte er idømt en kort forvaringsdom og allerede har sonet en del av den i varetekt er det naturlig å anta at det fremstår tungvint for innsatte at han ikke kan starte med å planlegge fremover i soningen. I denne sammenheng er det anstaltens behov for å bli kjent med innsatte og utføre den pålagte kartlegging som prioriteres.

Arbeidet på inntaksavdelingen krever høy grad av tilstedeværelse slik at de innsatte ikke blir sysselsatt utenfor avdelingen. Det er i stedet lagt opp til flere aktiviteter i regi av avdelingen, slik som formiddagstrening, bruk av anstaltens bibliotek eller luftegård hvor betjentene deltar sammen med innsatte.⁷⁶ I senere tid er det dessuten satt av dager til informasjon fra de ulike deler av anstalten. Denne informasjonen blir gitt etter en oppsatt rulleringsplan hvor representanter fra programavdelingen, fritidskontoret, helseavdelingen, juristene, prest, bibliotekar, arbeidsdriften og skoleavdelingen møter hver sin gang. Innsatte blir informert i forkant, slik at de kan forberede seg, da det på møtene er åpent for å stille generelle spørsmål.⁷⁷ Således er innsatte unntatt den ordinære sysselsettingsplikten, jf strgjfl. § 3.⁷⁸ Det er imidlertid lagt opp til at innsatte deltar i organisering og utførelse av gjøremål i avdelingen, slik som vask av avdelingen, kjøkkentjeneste og liknende. Videre er det innført obligatorisk morgenmøte for innsatte hver dag. På morgenmøte er det anledning

⁷² Larsen 2007.

⁷³ Forvaring 2002 s. 18-19.

⁷⁴ Forvaring 2002 s. 18.

⁷⁵ Larsen 2007.

⁷⁶ Larsen 2007.

⁷⁷ Larsen 2007.

⁷⁸ Larsen 2007.

for innsatte å stille spørsmål vedrørende kollektive eller personlige anliggende. Det kan være spørsmål om fellesaktiviteter utover det faste eller spørsmål om å ringe i løpet av dagen. Hvis den innsatte unnlater å møte kan anstalten trekke ham i dagpenger frem til lunsj, hvilket utgjør halv dagsats.⁷⁹

Innen syv uker etter at innsatte er plassert på inntaksavdelingen, skal det holdes et innkomstmøte.⁸⁰ Dette er et møte der innsatte sammen med sin kontaktbetjent møter representanter for arbeidsdriften, skolen, helse og program, i tillegg til inspektør, psykolog og avdelingsleder. Møtet har høy prioritet, da ingen innsatte får starte noen aktivitet i forhold til disse instanser før dette møtet. Bakgrunnen for restriksjonen er at innsatte skal informeres om de ulike tilbud anstalten har før han tar et valg, slik at videre planlegging skjer i forhold til innsattes eventuelle behov for behandling og ilagt soningstid.⁸¹ Det har naturligvis ingen hensikt at innsatte starter opp en yrkesutdanning hvor det kreves praksisplass utenfor anstalten, dersom han ikke har minstetiden inne når praksis skal starte opp. Da kan det være mer hensiktsmessig å utsette yrkesutdannelsen, og starte med for eksempel andre kurs eller program anstalten kan tilby.

3.4.1.1 Observasjon og kartlegging av domfelte på inntaksavdelingen

Kartleggingen av innsatte er kontaktbetjentens ansvar.⁸² Kartlegging foregår både via samtaler mellom domfelte og hans kontaktbetjent, og ved registrering av innsattes daglige aktiviteter, i tillegg til utfyllende journalføring. Kartleggingen skal resultere i en inntaksrapport vedrørende domfelte som i tillegg til de daglige observasjoner skal innholde en redegjørelse av hvilken risiko som foreligger for fremtidig voldelig atferd.⁸³

⁷⁹ Larsen 2007.

⁸⁰ Larsen 2007.

⁸¹ Larsen 2007.

⁸² Forvaring 2002 s. 18-19.

⁸³ Forvaring 2002 s. 20-21.

Ved Ila er det etter innføring av særreaksjonen forvaring ansatt tre psykologer for å utføre risikovurdering, i tillegg til at anstalten benytter seg av eksterne sakkyndige.⁸⁴

3.4.1.2 Risikokartlegging ved bruk av kartleggingsverktøyet HCR-20

Ved oppstart var målsetningen å ta i bruk det britisk utviklede kartleggingsverktøyet OASys, Offender Assessment System.⁸⁵ Men OASys er ennå ikke tatt i bruk.⁸⁶ Anstalten benytter i dag verktøyet HCR-20 til risikokartlegging.⁸⁷ HCR-20 står for Historical, Clinical og Risk Management, og er følgelig en vurdering av historiske og kliniske data, samt data om fremtidig planlegging og risikohåndtering.⁸⁸ Det verdifulle med HCR-20 er at det tar hensyn til momenter som har vist seg å stå i sammenheng med gjentakelsesfaren, slik som tidligere kriminalitet, alvorlige personlighetsavvik og psykose. Kartlegging med HCR-20 foregår ved at den som utfører kartleggingen gjennomgår en på forhånd gitt sjekkliste som gir poeng fra 0 til 2 etter en vurdering av om de aktuelle premissene foreligger eller ikke. Dersom et punkt på sjekklisten vurderes til 0 betyr det at tilgjengelig informasjon taler mot at dette premiss er tilstede. Premiss vurdert til 2 poeng vil derimot tilsi at dette premiss klart foreligger.⁸⁹

Sjekklisten for historiske data gir saksbehandler i oppgave å sjekke hvorvidt det foreligger tidligere voldshandlinger, tidlig debut med voldshandlinger, ustabilitet i forhold, problemer i arbeidslivet eller sysselsetting, rusproblemer, alvorlige psykiske lidelser, psykopati, personlighetsforstyrrelser og tidligere vilkårsbrudd.⁹⁰

⁸⁴ Westin 2006.

⁸⁵ Forvaring 2002 s. 20.

⁸⁶ Larsen 2007.

⁸⁷ Larsen 2007.

⁸⁸ Rosenqvist 2004 s. 196.

⁸⁹ Rosenqvist 2004 s. 196.

⁹⁰ Rosenqvist 2004 s. 197.

Disse opplysningene vil til en viss grad være dokumentert, og ofte referert i dommen, spesielt dersom det er innhentet uttalelser fra rettssakkyndige, jf pkt. 2.2.3.2.

Selv om bruk av rettssakkyndige var tenkt redusert ved påstand om forvaring på bakgrunn av særreaksjonsutvalgets vurdering, jf pkt 2.2.3.1, blir som nevnt sakkyndige anvendt hyppig i slike saker, jf pkt. 2.2.3.2. Fra Ilas side er den hyppige bruken av rettssakkyndige ikke ansett å være problematisk slik særreaksjonsutvalget påpeker. Anstalten anser derimot slike uttalelser fra sakkyndige for å være både positivt og nødvendig. Der retten benytter sakkyndige i forvaringssaken er det anstaltens oppfatning at den får et bedre grunnlag for å iverksette tiltak som er tilpasset den forvaringsdømte.⁹¹ Tiltak kan være behandling eller risikoprevensjon.

Da de historiske data er statiske vil de ikke være i endring gjennom soning, men det er tatt høyde for at det kan fremkomme nye opplysninger som kan påvirke den endelige summen av poeng.⁹²

Sjekklisten for klinisk data vil derimot være i større grad kartlagt ved observasjon på avdelingen. Kliniske data undersøker hvorvidt domfelte mangler innsikt, har negative holdninger, aktive symptomer på alvorlig psykisk lidelse, er emosjonell ustabil og har dårlig behandlingsrespons.⁹³

De kliniske data er data med endringspotensiale. Det betyr at disse data vil gi anstalten informasjon om behandling og program virker utover i soningen.

Det siste punkt i kartleggingsverktøyet HCR-20 er vurdering av risikohåndtering. Det innebærer at anstalten skal vurdere hvorvidt det rundt domfelte foreligger urealistiske

⁹¹ Melvold 2007.

⁹² Rosenqvist 2004 s. 196.

⁹³ Rosenqvist 2004 s. 197.

fremtidsplaner, eksponering for risikosituasjoner, manglende støtte i nettverk, manglende behandlingssamarbeid og stress.⁹⁴

Målet med HCR-20 er følgelig å være i forkant, beregne risiko, slik at anstalten kan drive risikoprevensjon.⁹⁵ Da historiske data har vist seg å være stabile indikatorer på hvorvidt vold vil oppstå er de svært nødvendig for anstalten å kartlegge. Studier av HCR-20 viser at nøyaktigheten ved risikovurdering ligger på 75-80 %.⁹⁶

Betydningen av historiske data har til sammenlikning vært avgjørende allerede ved idømmelse av forvaringsdom, da disse legges til grunn i rettens avgjørelse om hvorvidt det foreligger gjentakelsesfare for nye lovbrudd, jf pkt. 2.2.3.1.

Etter at innsatte er kartlagt på inntaksavdelingen utarbeides det en inntaksrapport. Denne rapporten baserer seg på de ovenfor nevnte observasjoner, og indikerer hvilken avdeling innsatte bør sone videre på og hvilke tiltak som bør settes i verk rundt den aktuelle innsatte.⁹⁷ Dersom anstalten makter å innhente et mest mulig korrekt bilde av domfelte kan den smidigere legge til rette for endring hos domfelte, slik at målsetningen bak forvaring kan realiseres i større grad. Nødvendig tilrettelegging kan være samarbeid med helseavdelingen eller andre interne eller eksterne etater. Innkomstrapporten vil være et viktig verktøy i vurderingen av om innsatte har endret seg gjennom soningen.⁹⁸

Etter endt tid på inntaksavdelingen overføres innsatte til en egnet forvaringsavdeling.⁹⁹

⁹⁴ Rosenqvist 2004 s. 198

⁹⁵ Rosenqvist 2004 s. 196-197.

⁹⁶ Rosenqvist 2004 s. 196-197.

⁹⁷ Forvaring 2002 s. 20.

⁹⁸ Forvaring 2002 s. 20.

⁹⁹ Forvaring 2002 s. 18.

3.4.2 Den ordinære forvaringsavdeling

Når innsatte er overført til en egnet forvaringsavdeling starter arbeidet med planlegging av videre soning. Planleggingen gjøres i hovedsak i samarbeid med den kontaktbetjent innsatte blir tildelt når det er bestemt hvilken avdeling innsatte skal overføres til. Innsatte tildeles både en primær kontaktbetjent og en sekundær kontaktbetjent.¹⁰⁰

Primærkontaktbetjenten holder innen fire uker en informasjonssamtale med innsatte i ny avdeling, og informerer om avdelingen.¹⁰¹ Det er i hovedsak den primære kontaktbetjent innsatte skal forholde seg til under soning, da denne har hovedansvaret for å holde kontakt med ulike faggrupper på anstalten som er trukket inn i arbeidet med den innsatte.¹⁰² Kontaktbetjenten vil dessuten bistå den innsatte i den grad det er mulig med søknader, vedlegg til søknader og liknende. Betjentens hovedoppgave vil være å ta initiativ til samtaler med innsatte hvor denne forsøker å snakke om kriminalitet og motivere innsatte til endring. En forvaringsbetjent vil følgelig arbeide annerledes en den tradisjonelle fengselsbetjenten. Mens den tradisjonelle betjentrollen i hovedsak består i statiske sikkerhetsoppgaver, vil forvaringsbetjenten delta mer aktivt i innsattes hverdag. Utfordringene i betjentenes arbeid vil naturligvis variere fra innsatt til innsatt, da hver innsatt er forskjellig, det være seg som person, kriminalitet og bakgrunn.¹⁰³ Anstaltens målsetning i denne sammenheng er, ifølge Stortingsmelding nr. 27(1997-98) Om kriminalomsorgen, å legge til rette for at innsatte selv skal kunne gjøre en egeninnsats for å endre sitt kriminelle mønster.¹⁰⁴ Betjentene kan således ikke velge hvilke valg innsatte skal ta, men forsøke å bevisstgjøre innsatte om de konsekvenser valgene har.¹⁰⁵ Observasjoner av innsattes endringer blir som nevnt ovenfor daglig journalført. Journalene danner videre grunnlag for en miljørapport.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Gulbrandsen 2007.

¹⁰¹ Gulbrandsen 2007.

¹⁰² Drægebø 2006 s. 42.

¹⁰³ Gulbrandsen 2007.

¹⁰⁴ Forvaring 2002 s. 8.

¹⁰⁵ Forvaring 2002 s. 12.

¹⁰⁶ Gulbrandsen 2007.

3.4.2.1 Ansvarsgruppen

Kontaktbetjenten er dog ikke den eneste som arbeider med den innsatte. Ila har valgt å trekke inn flere grupper i arbeidet med innsatte, noe som fremstår naturlig ut fra målsetningen om et tverrfaglig samarbeid for å legge til rette for endring hos domfelte. Rundt hver innsatt blir det satt sammen en ansvarsgruppe.¹⁰⁷ Ansvarsgruppen avholder et møte minimum hver fjerde måned, og består av avdelingens 1.betjent, sosialkonsulent, innsattes kontaktbetjent, kontakt fra arbeid eller skole og avdelingssykepleier.¹⁰⁸ Ansvarsgruppen har som oppgave å utarbeide en tiltaksplan for hvordan innsatte best kan arbeide med endring, men gruppen tar også opp temaer som permisjoner, flytting til annen avdeling eller andre særlige ting som oppstår.¹⁰⁹

3.5 Miljørapport – verktøy for å måle endring hos domfelte fra innsettelse til løslatelse/prøveløslatelse

For hver innsatt skal det utarbeides to miljørapporter årlig.¹¹⁰ Det følger av miljørapportens mal¹¹¹ at formålet med miljørapporten er anstaltens behov for å ha et oppdatert og reelt bilde av hvordan den innsatte fungerer, og utvikler seg gjennom soningen. Miljørapporten skal videre fungere som et verktøy for å vurdere om innsatte har utviklet seg i positiv eller negativ retning frem til spørsmål om prøveløslatelse kommer opp, sett i forhold til den rapport som ble skrevet på inntaksavdelingen, jf pkt. 3.4.1. Miljørapporten vil da fungere

¹⁰⁷ Forvaring 2002 s. 17.

¹⁰⁸ Forvaring 2002 s. 17.

¹⁰⁹ Gulbrandsen 2007.

¹¹⁰ Gulbrandsen 2007.

¹¹¹ Miljørapport 2007.

som grunnlag for hvorvidt anstalten går inn for løslatelse eller mener den innsatte fremdeles har mer å tjene på videre soning.¹¹²

Miljørapporten blir skrevet av innsattes kontaktbetjent, som er den som forutsettes å ha mest kontakt med innsatte. Dette fremstår naturlig som følge av forvaringsbetjentens tette oppfølging av den forvaringsdømte. Selv om hovedansvaret ligger på innsattes primær kontaktbetjenten, er det anbefalt fra anstaltens side at også sekundærkontaktbetjenten deltar.¹¹³ Arbeidet med miljørapporten er et omfattende arbeide hvor store deler av innsatte skal observeres og kartlegges, og det kan være en fordel at flere deltar. På den måten vil det være mulig for anstalten å få et mest mulig dekkende bilde av domfelte. Før rapporten arkiveres skal den godkjennes og underskrives av avdelingsleder og anstaltens psykolog, som et ledd i kvalitetssikring.¹¹⁴

Miljørapporten skal for det første inneholde all vesentlig informasjon vedrørende domspapirer, innhold i forvaringsdommen, tidligere kriminalitet og bakgrunn og oppvekst.¹¹⁵ Dette er informasjon som skal være undersøkt og godkjent allerede under oppholdet på inntaksavdelingen, slik at dette vil være data som følger med fra inntaksrapporten.¹¹⁶ Dette er dessuten data som vil forholde seg statisk under oppholdet, og naturligvis følge med hver enkelt miljørapport.

Miljørapporten skal videre inneholde de mål den innsatte har satt seg sammen med betjenten og beskrivelse av de tiltak som er satt i gang for å nå disse mål.¹¹⁷ Ved de første miljørapportene, hvor innsatte befinner seg tidlig i soningen kan det være mål om å delta mer i fellesskapet, eventuelt spise flere måltider sammen med medinnsatte på avdelingen. Tiltak fra betjentenes side kan være å motivere den innsatte til å gå ut i fellesskapet. Dersom innsatte sier han finner det skremmende å være i fellesskapet med medinnsatte,

¹¹² Forvaring 2002 s. 20.

¹¹³ Miljørapport 2007.

¹¹⁴ Miljørapport 2007.

¹¹⁵ Miljørapport 2007.

¹¹⁶ Larsen 2007.

¹¹⁷ Miljørapport 2007.

kan et tiltak fra avdelingens side være at betjentene skal tilstrebe å være mer i fellesskapet slik at den aktuelle innsatte føler seg trygg. Andre mål kan være at innsatte skal søke om plass på et program, og at betjentene bidrar med å informere om det programmet som er aktuelt for denne innsatte. Betjentenes arbeid vil følgelig da være i tråd med det motivasjonsarbeid anstalten er pålagt å drive.

Videre skal betjenten redegjøre for observasjon omkring den innsattes fysiske og psykiske fungering. Det er ikke slik at kontaktbetjenten ved miljørapporten er gitt en annen rolle i forhold til å vurdere innsatte enn tidligere. Betjentens oppgave er i hovedsak å beskrive hvordan innsatte oppleves av betjenten selv. For eksempel om den innsatte virker positiv og motivert, eller negativ og selvcentrert. Det betyr at det fra betjentens side ikke skal foregå synsing vedrørende psykiske diagnoser. Det er oppgaver som hører inn under psykiater og psykologs fagområde.¹¹⁸ Derimot betyr dette at betjentene kan beskrive hvilken opplevelse han eller hun har av innsatte basert på arbeidet i avdelingen.

Betjentene skal også redegjøre for de observasjoner de har gjort seg i forhold til innsattes personlige hygiene, hvor ofte han dusjer, skifter klær og eventuelle avvikende omstendigheter rundt hans kostholdsvaner. Dersom det er offentlig kjent, skal også innsattes kjente sykdommer og medisinbruk beskrives.¹¹⁹ Da helsepersonell er omfattet av taushetsplikt, jf lov om helsepersonell av 2. juli 1999 nr 64. Kap. 5., vil slike opplysninger ofte ikke være tilgjengelig for kontaktbetjenten. I enkelte tilfeller kan det dog være at den innsatte ønsker at kontaktbetjenten skal ha slike opplysninger. Det kan for eksempel være ønskelig der medisinbruk kan være med på å forklare observert atferd som avviker fra normalen.

På samme måte som for fysisk fungering skal den innsattes psykiske fungering beskrives.¹²⁰ Det innebærer at alle diagnoser fra rettspsykiatriske erklæringer, uttalelser ifra

¹¹⁸ Miljørapport 2007.

¹¹⁹ Miljørapport 2007.

¹²⁰ Miljørapport 2007.

psykiatrien og/eller risikovurderinger skal nevnes. I den sammenheng innsattes eventuelle rusproblemer, ADHD, personlighetsforstyrrelser og liknende.

Dersom den innsatte deltar på program eller går til behandling skal miljørapporten omhandle dette. Det kreves dessuten at betjenten redegjør for om behandlingen er rettet mot innsattes kriminalitet, slik som behandling hos IKST - Institutt for klinisk sexologi og terapi, jf pkt. 4.4.1, ATV - alternativ til vold, jf pkt. 4.4.2, eller behandling for psykiatrisk tilstand. Årsaken til at dette skal med i miljørapporten er at dette har sammenheng med innsattes fungering og om betjentene har observert endringer etter oppstart av behandling. For eksempel om innsatte har deltatt på kurs i sinnemestring, jf pkt. 4.3.5, og det er observert at innsatte er roligere i avdeling i situasjoner der han før utagerte fysisk og/eller verbalt. Betjentenes observasjoner i denne sammenheng er spesielt viktig da programavdelingen har taushetsplikt, slik at den ikke gir avdelingene tilbakemelding om hva som foregår under kurset.¹²¹ Denne taushetsplikt gjelder også under en eventuell rettssak, slik at innsatte selv må oppheve programinstruktørens taushetsplikt dersom innsatte ønsker at instruktøren skal vitne om omstendigheter ut over hva det aktuelle program generelt går ut på. Dette har sammenheng med den arena programavdelingen skaper for å få innsatte til å åpne seg og arbeide med sin kriminalitet.¹²² Programavdelingen skriver dog en rapport på hver enkelt innsatt etter endt kurs, men denne er ikke tilgjengelig for anstalten. Rapporten er anonym og anvendes kun for bruk til statistikk over antall deltakere på kurs, hvor mange som gjennomfører og hvilket utbytte deltakerne selv mener de har hatt av kurset.¹²³

Observasjonsarena for store deler av miljørapporten vil være avdelingen, da det er den arena kontaktbetjenten arbeider med den innsatte, og hvor den innsatte må forholde seg til andre innsatte. Observasjon om den innsattes sosiale omgang med andre innsatte er viktig, da miljørapporten skal innholde en redegjørelse av hvordan han forholder seg til medmennesker. Det kan være observasjoner som at innsatte virker kontaktsøkende og

¹²¹ Nygård 2007.

¹²² Nygård 2007.

¹²³ Nygård 2007.

oppholder seg mye i fellesskapet eller virker engstelig og oppholder seg på cella. Andre observasjoner kan være om innsatte viser initiativ til å hjelpe til, delta på fellesaktiviteter eller iverksette aktiviteter. Utviser innsatte konfliktfylt atferd skal også det med. På samme måte skal det redegjøres for hvordan den innsatte forholder seg til avdelingens betjenter. For eksempel om han er kontaktsøkende, manipulerende, diskriminerende, tålmodig, høflig eller lite samarbeidsvillig.

Selv om den innsatte motsetter seg kartlegging og oppholder seg bevisst på egen celle store deler av dagen vil det likevel oppstå situasjoner som muliggjør kartlegging, da den innsatte er avhengig av betjentene for å utføre flere daglige gjøremål slik som å følges rundt på anstalten til skole eller arbeidsplass. Bygningmessig medfører Ila som anstalt stor grad av personlig kontakt, da anstalten ikke er utstyrt med tekniske innretninger som elektronisk styrte dører og liknende.¹²⁴ Dette vil følgelig bidra til å lette det relasjonsarbeid som er nødvendig for arbeidet ved forvaringsavdelingene.

Miljørapporten skal også gi anstalten et bilde av hvilket humør den innsatte til daglig er i. Det vil si om han oppleves likegyldig eller positiv og glad, eventuelt om humøret svinger.¹²⁵ I denne sammenheng vil det som ovenfor nevnt fremstå nyttig for kontaktbetjenten å ha kunnskap om hvorvidt den innsatte deltar på program, går til behandling eller har byttet medisiner, da dette kan være årsak til svingninger i humøret. I tillegg skal det gis en objektiv beskrivelse av hvordan den innsatte fungerer, om han stadig må passes på fordi han glemmer eller har vanskelig for å forstå, slik at informasjon må gjentas eller forklares på en lettfattelig måte. Grunnlaget for denne delen av miljørapporten blir lagt i den daglige journalføringen betjenten utfører både på formiddags- og ettermiddagsvakt. Da de fleste innsatte er sysselsatt på dagen er det nærliggende å anta at denne kartleggingen på kvelden er svært viktig, jf innsattes sysselsettingsplikt i strgfjl. § 3.

¹²⁴ Forvaring 2002 s. 28-30.

¹²⁵ Miljørapport 2007.

Den innsattes egen oppfatning av egen kriminalitet er i tillegg en verdifull observasjon. I den sammenheng hvordan han ser på offeret for sin handling, om han bagatelliserer eller viser anger. Like viktig er å få frem dersom den innsatte viser ulikt syn etter hvem som er tilhører.¹²⁶ Det innebærer at det vil være relevant om innsatte viser vilje til endring i en sammenheng, men ikke i en annen. Det vil også være av betydning om innsatte forstår hvorfor han er dømt til forvaring eller om han gir uttrykk for det syn at egne kriminelle handlinger kun kvalifiseres som guttestreker. Da det kreves endring og innsikt i egen kriminalitet med tanke på prøveløslatelsen er dette viktig informasjon for anstalten i deres vurdering av om innsatte bør prøveløslates eller fremdeles har mer å tjene på videre soning. Anstalten kan unnlate å anbefale prøveløslatelse dersom den finner at det fremdeles foreligger fare for at domfelte vil begå nye lovbrudd ved en eventuell løslatelse. Det følger av bestemmelsen om å ilegge forvaring at samfunnet ikke skal utsettes for unødvendig fare, jf strl. § 39 c.

I lys av senere rettspraksis er det blitt spesielt viktig at anstalten har en god oversikt over alle program den enkelte innsatte har fått tilbud om, hvorvidt han har deltatt, fullført, påbegynt eller avsluttet, da slike opplysninger er blitt til tema i retten.¹²⁷ Videre om han deltar regelmessig dersom han deltar overhodet. Miljørapporten skal følgelig innholde en oversikt over de programmer innsatte er tilbudt og hvordan disse er presentert for innsatte. Betjenten skal i tillegg redegjøre for hvordan avdelingen motiverer den innsatte til deltakelse på de ulike program. Dersom programavdelingen ikke ønsker den innsatte på program, skal miljørapporten innholde en uttalelse om årsaken til det. Det samme gjelder dersom det er den innsatte selv som ikke ønsker å delta på de tilbudte program.¹²⁸

Miljørapporten skal også gi anstalten en oversikt over den innsattes sosiale nettverk. Det vil si om han har god og hyppig kontakt med familie og venner eller om hans nettverk utenfor anstalten er svakt, eventuelt om det består av kriminelle personer.¹²⁹ Dette er et viktig

¹²⁶ Miljørapport 2007.

¹²⁷ Melvold 2007.

¹²⁸ Miljørapport 2007.

¹²⁹ Miljørapport 2007.

område å kartlegge da det er av betydning for innvilgelse av permisjoner og planlegging i forbindelse med prøveløslatelse. Rettspraksis viser at også retten vektlegger dette moment i sin vurdering av spørsmålet om prøveløslatelse, jf Asker og Bærum tingrett 05-11361MED/AHER/1 s. 4. I den nevnte dom ble opprettelse av et nettverk rundt domfelte ansett nødvendig før prøveløslatelse kunne finne sted. Dette vil naturligvis også være viktig informasjon for anstalten dersom den mener domfeltes nettverk tilsier at forvaring i anstalt bør opprettholdes. For eksempel der domfeltes nettverk kun består av kriminelle.

Kontaktbetjenten skal videre redegjøre for eventuelle regelbrudd/hendelsesrapporter domfelte har pådratt seg.¹³⁰ Relevant i denne sammenheng vil også uttalelser fra arbeidsplass og skole være. Spesielt dersom disse avviker fra den atferd innsatte viser på avdeling. Noen innsatte kan ha problemer med å forholde seg til anstaltens betjenter, da betjentene fremstår for innsatte som maktpersoner, men det betyr ikke nødvendigvis at innsatte utviser samme atferd overfor ansatte ved arbeidsdrift og skole. Det er stor forskjell på det å utvise dårlig atferd overfor enkelte og det å utvise dårlig atferd generelt. Dersom innsatte utviser god atferd på arbeidsplassen følger det av krav til observasjon på flere arenaer at også slike positive forhold skal med i miljørapporten.

Miljørapporten skal dessuten gi en oversikt over sysselsetting og aktivitetsnivå, fremstillinger og frigang, og en redegjørelse for innvilgede permisjoner og avslåtte permisjoner.¹³¹ Det innebærer hvorvidt ulike aktiviteter har forløpt uten problemer eller om anstalten har sett seg nødt til å inndra fremstillinger og permisjoner fordi innsatte ikke forholder seg til de gitte vilkår. Det kan være situasjoner der innsatte ikke tar opphold på angitt sted, gjennomfører permisjonen i strid med de gitte vilkår for permisjonen eller unnlater å møte til angitt tidspunkt etter endt permisjon.

¹³⁰ Forvaring 2002 s. 20.

¹³¹ Miljørapport 2007.

Til sist skal betjenten foreta en vurdering av innsattes situasjon. Det vil si en vurdering av de mål og tiltak som er satt rundt innsatte, hvordan de har virket i perioden fra forrige miljørapport frem til den aktuelle statusrapport, og om tidligere satte mål og tiltak eventuelt bør endres eller justeres. I den sammenheng skal kontaktbetjenten redegjøre for om innsatte har utviklet seg positivt eller negativt siden forrige miljørapport. Dersom betjenten mener det er hensiktsmessig skal det redegjøres for innsattes behov for å vurdere for eksempel behandling gjennom et bestemt behandlingstilbud.¹³²

Når miljørapporten er ferdigstilt og godkjent, blir den gjennomgått sammen med den aktuelle innsatte. Innsatte har da mulighet til å komme med bemerkninger til de ovenfor nevnte punkter. Dersom innsatte sier seg uenig i en eller flere observasjoner, kan han skrive ned hvilke observasjoner det gjelder og hva han mener skulle ha vært observert. Innsattes innspill vil bli lagt ved som vedlegg til miljørapporten.¹³³

3.6 Anstaltens tilrettelegging for løslatelse og et liv etter soning

Når den forvaringsdømte nærmer seg løslatelse overføres denne til en avdeling ved anstalten som i større grad er tilrettelagt for å arbeide med innsatte som nærmer seg løslatelse. Denne avdelingen arbeider med å opprette et nettverk for innsatte dersom det er behov, eller bistå innsatte i å skaffe arbeid og bolig når løslatelse blir aktuelt. Denne avdelingen har dessuten mulighet til å anvende det sosiale budsjettet til kinobesøk, aktivitetsturer og liknende, slik at innsatte får en gradvis tilvending til samfunnet. Et ledd i dette arbeidet er avdelingens samarbeid med eksterne aktører slik som WayBack og ”Vardeteateret”.¹³⁴ WayBack er en stiftelse som består av tidligere innsatte som driver faddervirksomhet for å støtte innsatte til et redelig og rusfritt liv når de løslates.¹³⁵

¹³² Miljørapport 2007.

¹³³ Miljørapport 2007.

¹³⁴ Gulbrandsen 2007.

¹³⁵ www.wayback.no pr. 21.03.07.

”Vardeteateret” består av innsatte og tidligere innsatte. Ved ”Vardeteateret” kan innsatte være med på å sette opp teaterforestillinger som de senere turnerer med, eller delta på kurs i konfliktløsning og arbeidstrening.¹³⁶ Den innsatte kan således forberede seg på livet etter soning, og bygge nettverk dersom han ikke har det nødvendige nettverket til å makte et liv utenfor anstalten.

Dersom den forvaringsdømte hadde sonet en ordinær dom ville det vært naturlig å overføre denne fra lukket anstalt til en åpen anstalt. Slik fungerer det per i dag ikke for den forvaringsdømte, på tross av at det i forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring § 9 heter at ”den forvaringsdømte kan overføres til fengsel med lavere sikkerhet eller overgangsbolig når det er ett ledd i progresjon frem mot prøveløslatelse”. Realiteten per i dag er at forvaringsdømte ikke har slike alternativer, da andre anstalter ikke vil ta imot dem. Andre anstalter er ikke forpliktet til det.¹³⁷ Dette medfører at forvaringsanstalten må tenke alternativt når innsatte nærmere seg minstetid og prøveløslatelse. For noen kan dette løses ved permisjoner, jf strgjfl. § 33, eller frigang, jf strgjfl. § 20.¹³⁸ Frigang vil si at de får godkjent arbeid utenfor anstalten, men må returnere etter endt arbeidsdag, jf strgjfl. § 20. På den måten kan den forvaringsdømte gis en myk overgang til livet etter soning.

¹³⁶ Gulbrandsen 2007.

¹³⁷ Gulbrandsen 2007.

¹³⁸ Gulbrandsen 2007.

4 Programvirksomhet

4.1 Endringsarbeid utenfor avdelingene

Endringsarbeidet med innsatte foregår på flere arenaer i anstalten. En viktig arena for endringsarbeidet med innsatte utenfor avdelingen er programvirksomheten. Ved Ila er denne virksomheten ordnet i en egen avdeling.¹³⁹ Denne avdelingen tilbyr flere program som skal medvirke til en kontinuerlig og vedvarende endringsprosess hos innsatte under soning. Programmene retter seg mot en definert målgruppe og definerer lovbruddsrelaterte problemområder slik som sedelighet, vold eller rus, og arbeidet tar utgangspunkt i deltakernes behov og ressurser. Målsetningene er å bidra til nye kunnskaper, ferdigheter og innsikt hos deltakerne, slik at de motiveres til atferdsendring og avstår fra å begå nye straffbare handlinger. Programmenes hovedmålsetning er som forvaringsordningen, å bidra til redusert tilbakefall. Programarbeidet består i undervisningstiltak, ferdighetstrening og/eller strukturerte samtaler.¹⁴⁰

Programarbeid skiller seg fra behandling, da behandling er tiltak som skal ha som målsetning å forårsake eller påskynde bedring og gjøre deltaker i stand til å takle visse situasjoner, eller fjerne eller lindre smerte.¹⁴¹ Behandling tilbys internt ved at anstalten har ansatt flere psykologer¹⁴², men også eksternt gjennom ulike samarbeidspartnere.¹⁴³

Dersom programarbeid skal fungere overfor en innsatt er det en klar forutsetning at anstalten legger til rette for arbeidet. I det tradisjonelle fengsel er det hevdet at flere forhold

¹³⁹ Forvaring 2002 s. 22.

¹⁴⁰ Friestad 2005 s. 14.

¹⁴¹ Friestad 2005 s. 14.

¹⁴² Melvold 2007.

¹⁴³ Forvaring 2002 s. 16-17.

hindrer slikt arbeid. Det er blant annet hevdet at fengselet ikke alltid tar hensyn til innsattes programarbeid, og den innsatte kan for eksempel bli flyttet til et annet fengsel midt i programmet.¹⁴⁴ Andre ganger er ventelistene på behandling så lange at det er vanskelig for innsatte å holde motivasjonen oppe. Ved noen fengsler blir det dessuten fokusert så sterkt på deltakelse i program at innsatte ikke har tid til å følge undervisning ved skoleavdelingen som kan gi arbeid og inntekt ved løslatelse. Det kan derfor bli problematisk om fokus ikke blir rettet mot livet etter soning og hva den enkelte innsatte da behøver for å håndtere sin livssituasjon.¹⁴⁵

Ved Ila er det tatt hensyn til både innsattes behov for behandling og utdanning. Det viser seg ved at hver avdeling har et tett samarbeid med anstaltens ulike instanser, jf ansvarsgruppen pkt. 3.4.2.1. Det medfører at innsatte som ønsker det, kan kombinere behandling med utdanning, med sikte på at de ved løslatelse skal ha mulighet til å arbeide og forsørge seg selv. Problemet med at innsatte flyttes til andre fengsler for å sone forvaringsdommen vil i hovedsak ikke bli problem for den forvaringsdømte ved Ila. Andre anstalter har frem til nå avstått fra å ta imot forvaringsdømte.¹⁴⁶ Denne motstanden kan forklares i det enorme arbeidet som er pålagt i form av observasjon og kartlegging. Dersom andre anstalter skulle ta imot forvaringsdømte ville de være nødt til å påse at de hadde nødvendig personell til arbeidet.

I utgangspunktet er alle program tilgjengelige for enhver innsatt, men det betyr ikke at anstalten ønsker at samtlige innsatte gjennomfører flest mulige program i håp om at ett eller to vil virke. Målet er å finne det program som er mest tjenlig for den aktuelle innsatte på nåværende tidspunkt i soningen, jf. ”What Works?” i pkt. 2.4. I den sammenheng er behovskartlegging gjennom miljørapportene et viktig verktøy. På den måten kan anstalten finne frem til hvilke behov innsatte har og hvilken behandlingsmetode som er best egnet for den aktuelle innsatte. Dersom innsatte soner en lang dom kan det være hensiktsmessig at utdanning og behandling/program blir lagt opp slik at den innsatte ikke har uttømt alle

¹⁴⁴ Friestad 2005 s. 71 flg.

¹⁴⁵ Friestad 2005 s. 71 flg.

¹⁴⁶ Gulbrandsen 2007..

tilbud i god tid før løslatelse. God planlegging bidrar dessuten til at den innsatte lettere kan opprettholde motivasjon og progresjon i tråd med forvaringsinstituttets målsettinger. For noen innsatte kan det derfor være mer hensiktsmessig å gå til behandling for sine lovbruddsrelaterte problemer, før de starter på en lengre utdanning.¹⁴⁷

Programavdelingen ved Ila har vært i betydelig endring siden den gamle sikringsordningen ble erstattet av særreaksjonen forvaring. Før omleggingen bestod programtilbudet av programmene Ny Start, Rif (rusprogram i fengsel) og ATV – samtalegrupper.¹⁴⁸ Ved omleggingen ble kravene til endringsrelaterte aktiviteter betydelig styrket, og Ila utvidet programavdelingen i tråd med målsetningene. I dag tilbys innsatte i tillegg programmene ROS (relasjon og samspill), Sinnemestring, Stressmestring, ADHD – selvhjelpsgrupper og det kriminalitetsforebyggende programmet Brots-Brytet. I tillegg til anstaltens tilbud har innsatte mulighet til å gå til behandling ved ATV – alternativ til vold, og IKST – Institutt for klinisk sexologi og terapi, eksternt.

Noen av programmene er utviklet ved norske anstalter, mens andre er hentet inn fra blant annet Sverige, Storbritannia, Canada og USA. Programmene som er hentet inn fra andre land er tilpasset norske forhold før bruk. Årsaken til behovet for tilpasning er kulturelle forskjeller og idealer. USA har for eksempel en mer utpreget vinnerkultur, som gjenspeiles i program derfra. Dette idealet er ikke like anvendelig for norske forhold.¹⁴⁹

Flertallet av programmene er utviklet før forvaringsordningen trådte i kraft og er derfor ikke utviklet med tanke på særreaksjonen forvaring. Men da de forvaringsdømte har en del av de samme lovbruddsrelaterte problemene som programmenes målgruppe fremstår det naturlig at Ila har tatt dem i bruk.

¹⁴⁷ Nygård 2007.

¹⁴⁸ Nygård 2007.

¹⁴⁹ Nygård 2007.

Deltakelse på program er frivillig, dersom det ikke fremkommer som vilkår i dom. Innsatte har i utgangspunktet sysselsettingsplikt, ikke plikt til å underlegge seg behandling.¹⁵⁰

Program kan således benyttes som alternativ til annen sysselsetting som innsatte er pålagt, jf innsattes aktivitetsplikt etter strgf. § 3.¹⁵¹ Denne valgfriheten medfører at den innsatte kan prioritere endringsarbeid som gjør ham i stand til å løse sine kriminalitetsrelaterte problemer uten tap av dagpenger.

Målet er at innsatte gjennom deltakelse i program skal oppnå kunnskap, motiveres til endring og stimulere egne resurser og kompetanse, eller i noen tilfeller motivere til behandling eller kontakt med det øvrige hjelpeapparatet dersom det er mer tjenlig.¹⁵² Det har naturligvis ingen hensikt at innsatte deltar i program hvis han har behov for hjelp til å håndtere for eksempel konsentrasjonsproblemer som følge av ADHD. Mestrer ikke innsatte å følge med, vil resultatet ofte kunne utebli på grunn av frustrasjon og nedsatt selvtillit.

Felles for programtilbudene er at de skaper trygge rammer der deltakerne kan snakke om sine handlinger og underliggende årsaker. Terapeutene har som nevnt ovenfor taushetsplikt, slik at deltakerne kan få ut både aggresjon og frustrasjon¹⁵³ uten at det kan vektlegges i kartleggingen anstalten foretar av denne.

4.2 Kognitiv atferdstrening

Allerede ved forvaringsdommen gis den forvaringsdømte sterke signaler fra samfunnet om at hans atferd og handlinger ikke er ønskelige eller i tråd med samfunnet oppfatninger forøvrig. Han oppfordres til endring. Det kan være både positivt og negativt. Hovedvekten av innsatte i norske fengsler er et utsnitt av befolkningen som blant annet har lave

¹⁵⁰ Friestad 2005 s. 23.

¹⁵¹ Friestad 2005 s. 23.

¹⁵² Friestad 2005 s. 23.

¹⁵³ Friestad 2005 s. 49-51.

levevilkår og ofte manglende sosiale ferdigheter til felles.¹⁵⁴ Dersom den innsatte også har lav selvtillit kan press føre til total fornektelse. Ut fra domfeltes ståsted vil det da være samfunnet som er problemet, ikke han selv. Dette kan vise seg ved at innsatte gir uttrykk for at betjenten på avdelingen kun motarbeider ham, og han igjen svarer med å nekte å samarbeide. Det vil da naturligvis være et stort behov for å arbeide med å trene innsatte opp i aksepterte sosiale ferdigheter.

I tråd med innsattegruppens behov, bygger store deler av programmene derfor på kognitiv atferdstrening. Det vil si at det i programmene gjøres bruk av teknikker som søker å endre dysfunksjonelle tankeprosesser, forbedre evnen til å takle stressituasjoner og jobbe med problemløsningsferdigheter slik at deltakeren kan unngå problemer i stressede situasjoner.¹⁵⁵ Ved Ila anvender instruktørene på programavdelingen teknikkene ”Bygging av mestringstillit” og ”Motiverende samtaler” ved gjennomføring av de ulike programtilbud.¹⁵⁶

4.2.1 Bygging av mestringstillit (BaM)

En metodikk innenfor kognitiv atferdstrening er Bygging av mestringstillit (BaM). BaMs utgangspunkt er at lovbryster som begår lovbrudd ikke har mulighet eller tilstrekkelig mestringstillit til å stoppe opp i risikosituasjoner. BaM innebærer derfor at instruktøren sammen med deltaker finner frem til og reflekterer over valg og mestring i konkrete situasjoner, slik at deltakeren kan stoppe opp i risikosituasjoner og foreta ønskede valg.

Det overordnede ansvaret for endring ligger hos deltakeren.¹⁵⁷ Dette gjenspeiler forvaringsordningens målsetting om å legge tilrette for, og motivere til endring, men hvor

¹⁵⁴ Fristad 2005 s. 11.

¹⁵⁵ Friestad 2005 s.26.

¹⁵⁶ Nygård 2007.

¹⁵⁷ Brumoen 2005 s.13-14.

ansvaret for endring ligge hos den forvaringsdømte selv. Lovbrytere som bevisst planlegger kriminelle handlinger er følgelig ikke i BaMs målgruppe, da de ikke har den samme manglende evne til å stoppe opp å foreta et valg i risikosituasjoner.

4.2.2 Motiverende samtaler (Mi)

En annen type metode å drive program på er ved Motiverende samtaler.¹⁵⁸ Dette innebærer, slik navnet gir assosiasjoner til, å motivere til endring hos innsatte. Utgangspunktet for Mi er tanken om at alle har ressurser til å endre seg og at alle kan endre seg dersom det blir lagt til rette for endring. Selv om det forutsettes at alle har slike ressurser, må endring skje ut fra innsattes eget ønske. Instruktørens jobb er følgelig å legge til rette for at den innsatte selv kan bruke de ressurser han har i seg.¹⁵⁹ Metoden skiller seg fra den mer konfronterende metoden, da det har vist seg at det oppnås liten effekt når instruktøren konfronterer deltaker med dennes kriminalitet for å oppnå positive endringsresultater.¹⁶⁰ Det er derfor et mål med samtalene å forsøke å bevisstgjøre innsatte på at endring er ønskelig eller nødvendig. I den sammenheng arbeider instruktøren med å gjøre innsatte oppmerksom på ulike sider ved den avvikende atferden og overveie endring. Gjennom samtale skal følgelig innsatte selv gis mulighet til å vurdere hvorfor han ønsker endring og hvordan han selv tror han kan endre seg. Metoden er bygd opp slik at innsatte skal ha tid til å jobbe seg gjennom de barrierer han har for å endre atferd, og det skal være rom for at innsatte møter, for ham selv, uforutsett motgang slik at tilbakefall inntreffer. Dersom det oppstår tvil hos innsatte underveis er det instruktørens rolle å støtte denne ved oppmuntring, og anerkjenne tidligere suksess. Det er et mål for innsatte å finne tilbake til årsaken til at han ønsket endring og hvordan han kan arbeide videre med å vedlikeholde denne endringen.¹⁶¹ Dette arbeidet må anses for svært viktig, da det er et mål at innsatte

¹⁵⁸ Larsen 2006 s. 188.

¹⁵⁹ Larsen 2006 s. 190-191.

¹⁶⁰ Larsen 2006 s. 189.

¹⁶¹ Larsen 2006 s. 190-191.

etter løslatelse skal evne å opprettholde den lovlydige atferd tilegnet ved fengselsoppholdet.

4.3 Program

4.3.1 Ny Start

Ny Start er et av de kognitive behandlingsprogram Ila tilbyr innsatte, og er et av de programmene som var i bruk allerede før særreaksjonen forvaring ble innført. Programmet er opprinnelig utarbeidet i den canadiske kriminalomsorgen, men hentet til Norge via erfaringer gjort i Sverige og Danmark.¹⁶²

Ny Start arbeider ut fra tanken om at visse lovovertrедere ikke har lært eller tilegnet seg en del av de ferdighetene som ikke-kriminelle har,¹⁶³ slik at de derfor har en avvikende, for samfunnet, uønsket atferd. Årsaken til denne avvikende atferden kan være alt fra begrenset intellektuell stimulering til utrygge oppvekstvilkår og liknende. På denne gruppen vil således ikke straff være spesielt virkningsfullt, da de som regel handler uten å tenke gjennom hvilke konsekvenser deres handlinger medfører. Programmet har som mål å endre hvordan den domfelte tenker og løser problemer, slik at de velger bort det kriminelle atferdsmønster. Ny Start retter seg således ikke mot den kriminelle handlingen, men innsattes manglende kognitive ferdigheter.¹⁶⁴ Det er et mål at innsatte oppnår innsikt og gis mulighet til å erkjenne at egen reaksjon og handlemåte har betydning for egen fremtid.¹⁶⁵

Deltakerne på Ny Start må søke om plass, hvilket har sammenheng med at det er nødvendig med en viss grad av motivasjon for deltakelse. Det er imidlertid ikke gitt at dette er nok for å oppnå gode resultater. Underveis kan det oppstå utfordringer med tanke på den

¹⁶² Larsen 2006 s. 167-168.

¹⁶³ Larsen 2006 s. 168.

¹⁶⁴ Larsen 2006 s. 169.

¹⁶⁵ Larsen 2006 s. 173.

enkelte deltakers motivasjon. I den sammenheng vil den innsattes kontaktbetjent være viktig, da den innsatte kan ha behov for hjelp til motivasjon utenfor kurset.

Kontaktbetjenten kan følge opp domfelte i avdeling og arbeide med domfeltes motivasjon og endring underveis. På den måten får innsatte støtte på flere arenaer til å fokusere på endring i det daglige.

4.3.2 ROS (Relasjon og samspill)

ROS er et program for den gruppen lovbrøyttere som er dømt for sedelighetsforbrytelser.

Programmet er opprinnelig utviklet i Canada, men hentet til Norge via Sverige hvor programmet er oversatt og tilpasset den svenske kriminalomsorgen.¹⁶⁶ Programmet bygger på kognitiv metode, jf pkt. 4.2. og foregår ved hjelp av motiverende samtaler (Mi), jf pkt. 4.2.2. ROS arbeider med deltakernes risikofaktorer for tilbakefall, slik som angst, depresjon, skyld og skam. Det er derimot ikke et krav at deltaker har erkjent sin kriminalitet. Programmet kan tilpasses deltakernes behov for læring, forståelse og personlig utvikling.¹⁶⁷

4.3.3 ATV – samtalegrupper for voldsdømte

ATV – samtalegrupper for voldsdømte, oppsto som forprosjekt ved Ila i samarbeid med ATV i 1995. Samtalegruppen er i hovedsak rettet mot menn med voldsproblemer, men brukes med fokus på bestemte kombinasjoner med vold, slik som samtalegrupper vedrørende vold og rus, drapsdømte eller sedelighetsdømte.¹⁶⁸

¹⁶⁶ <http://8210infobank/program-ros.htm> pr. 31.01.07

¹⁶⁷ <http://8210infobank/program-ros.htm> pr. 31.01.07

¹⁶⁸ Friestad 2005 s. 48-49.

Det som er spesielt med denne typen gruppe er at den ikke er begrenset til deltakere med en bestemt kriminalitetstype, men retter seg mot deltakere som har problemer relatert til vold. Deltakerne er derfor ikke nødvendigvis dømt for vold. En forutsetning for å delta på denne typen gruppe er, som ved programmet Ny Start, at deltakerne viser et minimum av samarbeidsvilje. Dette er nødvendig, da gruppen skal fungere som et forum for å snakke om vanskelige ting, slik som for eksempel seksuelle overgrep.¹⁶⁹

ATVs utgangspunkt er at vold er et psykisk problem ervervet gjennom læring, og at problemet derfor er mulig å endre, jf kognitiv tenkning pkt. 4.2.

Da samtalegruppen startet opp, var utgangspunktet at endring kun var en positiv bivirkning av samtalegruppene. Denne tanken er endret i nyere tid. Nå er positiv endring tatt inn som en eksplisitt målsetning, og instruktørene søker å endre deltakernes holdninger til egen voldsbruk og deres forståelse av denne. Dette har bakgrunn i voldsutøverens måte å oppfatte egen voldsbruk, som forsvares og forklares ved blant annet usynliggjøring, minimalisering og bagatellisering. Dersom voldsutøver ikke blir bevisst sine handlinger, er det ATVs syn at forklaringene bidrar til ansvarsfraskrivelse og opprettholdelse av volden.¹⁷⁰ Dette fremstår som en naturlig forklaring, da de fleste som er dømt etter strl. § 39 c er tidligere domfelt.¹⁷¹

ATV – samtalegrupper er ikke et behandlingstilbud slik ATV eksternt er, men arbeider med den målsetning at deltakerne skal selv skal søke profesjonell behandling under eller etter soning.¹⁷²

¹⁶⁹ Friestad 2005 s. 49.

¹⁷⁰ Friestad 2005 s. 48-51.

¹⁷¹ Johnsen 2006 s. 56.

¹⁷² Friestad 2005 s. 49.

4.3.4 Brottss – Brytet

Et annet program som også favner vidt er det kriminalitetsforebyggende programmet Brottss - Brytet, som er utviklet i den svenske kriminalomsorgen.¹⁷³ Programmet har som mål å gi deltakerne ny kunnskap for å forhindre tilbakefall til ny kriminalitet, og har hentet mye fra kognitiv teknikk.¹⁷⁴ Det betyr at det fokuseres på de negative konsekvensene ved lovbruddet og forståelsen for de som blir offer for lovbrudd. Målsetning er således at deltakerne ser alternative handlemåter for å leve lovlydig.

Programmet retter seg ikke mot noen spesielle lovbruddskategorier, men det er en forutsetning for deltakelse at deltakerne har erkjent sitt lovbrudd.¹⁷⁵ Det vil ikke ha noen hensikt å arbeide med hvordan deltakerne kan håndtere sin kriminalitet dersom deltakerne er av den oppfatning at de ikke er skyldig i det lovbrudd de er dømt for.

4.3.5 Sinnemestring

Sinnemestring er et program rettet mot den gruppen innsatte som har problemer med å kontrollere sinnet sitt, og som på grunn av dette ofte havner i problematiske situasjoner.¹⁷⁶

Programmet ble i utgangspunktet utarbeidet til bruk for fengselsvesenet i Vermont (USA) og senere tilpasset for bruk i Storbritannia. Programmet er siden hentet til Norge og tilrettelagt for norske forhold.¹⁷⁷

Programmets målgruppe er høyrisiko voldsforbryttere. Det vil si den lovbryster som er dømt flere ganger *”og har et generelt mønster av antisosial atferd”*.¹⁷⁸ Programmet vil

¹⁷³ Larsen 2006 s. 183.

¹⁷⁴ Larsen 2006 s. 184.

¹⁷⁵ Larsen 2006 s. 185.

¹⁷⁶ Waage 1996.

¹⁷⁷ Friestad 2005.

naturligvis passe forvaringsdømte, da disse stort sett har flere enn ett kriminelt forhold bak seg, og ofte vurderes å ha manglende sosiale ferdigheter.

Under deltakelse på sinnemestringskurs oppfordres deltakerne til å skrive sinnedagbok. I dagboken kan deltakerne skrive ned hendelser de opplever i hverdagen hvor sinnet medfører problemer for dem. Bakgrunnen for denne oppfordringen til egen dokumentasjon er at det er enklere å arbeide med endring når deltakeren vet under hvilke forhold han blir sint, hvor ofte og hva som utløser denne atferden. Sinnedagbok vil således være et godt verktøy både i starten av og under kurset, da dagboken kan anvendes til å dokumentere også situasjoner der deltaker tidligere ble sint, men nå evner å kontrollere sinnet sitt. Like viktig er det å bevisstgjøre deltakerne om de positive og negative følger av å miste kontrollen. Dette gjøres ved hjelp av eksempler deltakerne kan relatere seg til, slik som situasjoner på avdelingen innsatte imellom og mellom innsatte og betjentene.¹⁷⁹ På avdelingen hvor innsatte soner, kan tap av kontroll ved å vise sterkt sinne og truende atferd overfor en betjent medføre at innsatte opprettholder status blant de andre innsatte, og vise at han ikke lar seg irettesette av betjentene. Følgene av truende atferd kan være svært negative, da innsatte kan bli sett på som ustabil og vanskelig å samarbeide med. Dette kan igjen kan føre til at kontaktbetjenten eller ansvarsgruppen ikke ønsker å anbefale sosiale fremstillinger eller permisjoner for den aktuelle innsatte.

Målsetningen ved programmet er således at deltakerne ser at de positive konsekvensene; opprettholdelse av status, ikke oppveier de negative; i hovedsak tap av fremstillinger og utsettelse av permisjon.

¹⁷⁸ Friestad 2005 s. 61.

¹⁷⁹ Waage 1996.

4.3.6 Stressmestring

Stressmestring er et samtaletilbud til de innsatte som opplever en endring i livssituasjon som medfører en krise, stress, traumer eller posttraumatisk stressyndrom.¹⁸⁰ Denne endringen kan være knyttet til selve pågripelsen før domfellelse eller den påfølgende isolasjonen ved varetektsfengsling. For andre kan stress være knyttet til den ekstra belastningen det innebærer å være borte fra familie og venner. Det er naturlig å anta at stress også kan oppstå under soning ved endringer som overføring til annet fengsel eller omgjøring av dom under soning.

Programmets målsetning er å bidra til at tilleggsbelastningene ved soning reduseres gjennom bruk av kognitiv samtaleteknikk, slik at innsatte kan lære å håndtere de situasjonene som fører til stress, før de resulterer i stress.¹⁸¹

Selv om det har vist seg at forvaringsdømte har hatt et begrenset behov for hjelp til å håndtere stress ved innsettelse¹⁸², kan det være et nyttig tilbud senere i soningen, for eksempel ved en eventuell begjæring om prøveløslatelse. Dersom retten kommer til at det ikke foreligger grunnlag for prøveløslatelse kan det være naturlig å anta at det kan medføre økt belastning for innsatte der denne har opparbeidet seg store forventninger til rettens avgjørelse.

4.3.7 Rusprogram i fengsel (Rif)

Rif er et program rettet mot innsatte med rusproblemer.¹⁸³ Instruktørene arbeider med det utgangspunkt at rusatferd er lært og at denne atferden derfor kan avlæres. Også ved dette

¹⁸⁰ Waage 2002.

¹⁸¹ Waage 2002.

¹⁸² Larsen 2007.

¹⁸³ www.kriminalomsorgen.no/rusprogram-i-fengsel-rif.334562.html pr. 27.03.07

programmet er det et mål å arbeide med å bevisstgjøre deltaker på konsekvensene av den uønskede atferden og arbeide med forebyggende tiltak og takling av tilbakefall. Sentralt i arbeidet står bevisstgjøring av deltakeren på de situasjoner som medfører bruk av rus for denne slik at han kan unngå eller mestre situasjonene uten å bruke rus. Rif anvender således kognitiv teknikk i utførelsen.

4.3.8 ADHD – selvhjelpsgrupper

Gruppen er et pilotprosjekt utarbeidet ved Ila i samarbeid med helseavdelingen, psykiatrisk poliklinikk og ADHD – foreningen.¹⁸⁴ Selvhjelpsgruppen retter seg mot domfelte med ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder¹⁸⁵). For den domfelte medfører ADHD forstyrrelser av hans aktiviteter og oppmerksomhet.¹⁸⁶

Gruppen er ingen behandlingsgruppe, men et supplement til profesjonell hjelp slik at innsatte kan lære seg strategier for å mestre livet utenfor anstalten. Gruppen fungerer som et forum der deltakerne kan snakke med andre om liknende problemer, dele erfaring og foreslå løsninger.¹⁸⁷ Per i dag er det satt i gang en gruppe nummer to, i tillegg til at programavdelingen driver oppfølging av den første pilotgruppen. Prosjektet anses ferdigstilt i løpet av 2008.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Damman 2007.

¹⁸⁵ Rosenqvist 2004 s. 236.

¹⁸⁶ Rosenqvist 2004 s. 236.

¹⁸⁷ Damman 2007.

¹⁸⁸ Damman 2007.

4.4 Behandling

4.4.1 IKST – Institutt for klinisk sexologi og terapi

IKST er et tilbud til sedelighetsdømte utenfor anstalten. Behandlingsmodellen er utviklet av Tore Langfeldt ved IKST, og er drevet siden 1989.¹⁸⁹

Målgruppen for behandlingen ved IKST er menn som har begått seksuelle overgrep.¹⁹⁰ De seksuelle overgrepene ses i lys av overgripers utviklede, truede og ustabile selv, og det er et mål for behandlingen at klienten oppnår en personlig følelsesmessig vekst som frigjør genuin egen voksenalder seksualitet og gjør avvikende seksuelle preferanser og seksuelle overgrep overflødige. Det er dessuten et mål at klienten også opplever ansvar for overgrepene, arbeider med den avmaktsfølelse han føler og finner nye måter å utvikle aggresjon.¹⁹¹

IKST har en gjennomsnittlig behandlingstid på 320 timer over 160 uker, det vil si 3,7 år. Et flertall av de fengselsinnsatte som deltar i behandling ved IKST soner ved Ila.¹⁹² Dette fremstår naturlig når 56 av 123 forvaringsdommer omfattet kategorien seksualforbrytelser.¹⁹³

Under soning vil innsatte i stor grad bli fremstilt til IKST ved anstaltens betjenter, jf strgf. § 34. Men utover i soningen kan innsatte innvilges korte permisjoner for å dra på egen hånd, jf strgf. § 33. Dette er en tillitserklæring som innvilges etter nøye risikovurdering, jf strgf. § 33 tredje ledd, og et ledd i arbeidet med å føre innsatte tilbake til samfunnet. De fleste fortsetter i terapi etter endt soning¹⁹⁴, enten som vilkår i prøveløslatelsen, jf strl. § 39 g, eller av eget ønske.

¹⁸⁹ Friestad 2005 s. 22.

¹⁹⁰ Friestad 2005 s. 36.

¹⁹¹ Friestad 2005 s. 36.

¹⁹² Friestad 2005 s. 37.

¹⁹³ Statistikk, KRUS. 2007.

¹⁹⁴ Friestad 2005 s. 37.

4.4.2 ATV – alternativ til vold

ATV – alternativ til vold, er et eksternt behandlingstilbud til personer med volds- og aggresjonsproblemer. ATV startet opp i 1987 som et behandlingstilbud til menn som utøver vold mot sin samlivspartner, men tilbyr i dag behandling til barn, ungdom, kvinner og menn i tilknytning til vold generelt og vold i nære relasjoner spesielt.¹⁹⁵

I 2005 ble det ved ATV opprettet et eget kriminalomsorgsprosjekt. Prosjektet er et behandlingstilbud til domfelte med volds- og aggresjonsproblemer, hvor behandlingen tilbys ved både individuelle samtaler og gruppesamtaler. Målgruppen er forvaringsdømte, samfunnsstraffedømte og fengselsstraffedømte.¹⁹⁶

Da tilbudet ligger utenfor anstalten, vil innsatte som benytter seg av tilbudet enten bli fremstilt til ATV ved anstaltens betjenter, jf strgf. § 34, eller dra på egen hånd dersom det innvilges permisjon, jf strgf. § 33.

¹⁹⁵ www.atv-stiftelsen.no pr. 20.03.07

¹⁹⁶ www.atv-stiftelsen.no 20.03.07

5 Helhetsvurdering – en vurdering av om forvaringsanstalten har tilrettelagt for innsattes endringsarbeid i tråd med lovgivers intensjoner

5.1 Forarbeidenes målsetting om en anstalt med et annet innhold enn den ordinære fengselsstraffen

Målsettingen med avskaffelsen av sikringsinstituttet og innføring av ny særreaksjon for tilregnelige lovbryster var å verne samfunnet, men også å rehabilitere lovbryster. Under sikringsinstituttet var rehabiliteringen en underordnet målsetting, men ved innføring av særreaksjonen forvaring skulle endringsarbeid sterkt prioriteres.¹⁹⁷

Ila fikk således i oppgave å legge til rette for rehabilitering av lovbryster. Målsettingen var således at anstalten skulle knytte til seg tverrfaglig ekspertise som skulle arbeide i team for å utvikle domfeltes sosiale tilpasningsevne i en gunstig retning, og progresjon i den forvaringsdømtes totale situasjon under soning. Parallelt skulle anstalten påse at samfunnets krav på vern overfor farlige tilregnelige lovbryster ble ivaretatt.¹⁹⁸ Spørsmålet blir så om det er riktig å konkludere med at Ila har oppfylt målsettingene de ble gitt ved innføring av særreaksjonen forvaring.

¹⁹⁷ NOU 1990:5.

¹⁹⁸ NOU 1990:5.

5.1.1 Krav til tverrfaglig ekspertise

Ila har foretatt en rekke ansettelse etter omlegging til forvaringsanstalt. Anstalten har ansatt flere psykologer, men også miljøterapeuter i tillegg til de tradisjonelle fengselsfaglige ansatte. Dette har medført at anstalten i dag også består av sosionomer, vernepleiere, barnevernspedagoger og liknende. Bemanningen på hver avdeling har økt fra to til tre betjenter per vakt.

Videre har anstalten knyttet sammen de ulike interne instanser som arbeider med innsatte. Blant annet gjennom opprettelse av en ansvarsgruppe rundt hver enkelt innsatt. Dette medfører at alle deler av anstalten, det være seg skole, arbeid, helse eller avdeling, kan arbeide med de samme mål. Det vil si motivasjon og kriminalitetsendrende arbeid.

Ila har således både forsterket bemanningen i antall og den faglig sammensetning for å tilrettelegge for nødvendig individuell oppfølging av hver enkelt innsatt. Gjennom den daglige overlappingen har anstalten dessuten lagt til rette for den nødvendige kontinuitet og ramme for endring.

5.1.2 Krav til tilrettelegging for at domfelte kan utvikle sin sosiale tilpasningsevne i positiv retning

Ila har utvidet programavdelingen, og innført flere programmer med kognitive metoder, for å tilrettelegge for endring. Programmene er således utformet som verktøy som den innsatte kan velge å arbeide med og ta med seg videre ved løslatelsen. Programmene gir følgelig ikke de innsatte en fasit på hvordan de skal handle, men bevisstgjør dem på de negative og positive sider, og konsekvensene av disse. Per i dag har 46 av de 63 forvaringsdømte som soner på Ila fullført ett eller flere program.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Nygård pr. 27.03.07.

Anstalten har også lagt til rette for endringsrelaterte aktiviteter slik som grilling, julebord, aktivitetsturer og liknende, slik at innsatte gis positive opplevelser og erfaringer å ta med seg i livet etter soning.

5.1.3 Krav til progresjon under soning

Videre har anstalten lagt opp endringsarbeidet etter hvor domfelte befinner seg i soningen. Det innebærer at fokus endrer seg underveis i tråd med målsettingen om progresjon i den totale situasjon under soning. Anstalten har lagt opp til at innsatte underveis i soningen har mulighet til å lære seg et arbeid eller ta utdanning med tanke på muligheter for arbeid etter løslatelse. Utover i soningen tilrettelegges det for aktivitetsturer utenfor anstalten, permisjoner og frigang. På tross av problemer med å overføre domfelte til mer åpne anstalter som ledd i naturlig progresjon har anstalten tatt i bruk de muligheter de har slik at domfelte får en gradvis tilvending til samfunnet.

5.1.4 Måling av endring – ivaretagelse av samfunnets behov for vern og domfeltes krav på rettssikkerhet

Innføringen av daglige observasjoner og journalføring har således møtt de krav som settes til dokumentasjon av endring hos innsatte. Den daglige journalføringen sikrer at både positive og negative observasjoner nedtegnes slik at det vil være et større bilde som legges til grunn ved vurdering av prøveløslatelsen. På denne måten har anstalten maktet å ivareta de to overordnede hensyn, jf pkt. 2.4.

For det første har anstalten ivaretatt samfunnets krav på vern ved å basere sin vurdering av endring på et bredt spekter av observasjoner over lengre tid. Det kan vanskelig sies at

denne evalueringen er basert på vilkårlighet. Anstalten foretar tilsynelatende en grundig kartlegging av domfelte året rundt, parallelt med en fortløpende risikovurdering før domfeltes rammer endres, slik som ved permisjoner og frigang. Gjennom dette omfattende arbeidet må det antas at anstalten vil være i stand til å danne seg et nødvendig bilde av domfelte og gjøre seg opp en mening om anstalten bør endre rammene, eller gå inn for prøveløslatelse dersom domfelte har begjært seg prøveløslatt. Det ser også ut til at anstalten har opprettet et så bredt faglig apparat at den bør ha mulighet til å fange opp eventuelle tilbakefall og foreta en risikovurdering, da både avdeling, skole og drift er involvert i endringsarbeidet.

For det andre må det antas at også domfeltes rettssikkerhet blir ivaretatt ved at både positive og negative observasjoner nedtegnes ved daglig journalføring. Dette muliggjør at innsatte får rom til å prøve og feile. Miljørapporten gir således et fortløpende bilde av domfeltes endring underveis i soningen slik at domfelte kan begjære seg prøveløslatt når minstetiden er inne, basert på den dokumenterte endring. Innsatte vil ha kunnskap om disse, da de har rett til innsyn i egne miljørapporter, jf pkt. 3.5. På den måten kan den innsatte unngå å bli holdt i forvaring lengre enn nødvendig.

5.1.5 En konklusjon – per i dag og veien videre

Slik anstalten fremstår per i dag er jeg av den oppfatning at anstalten kan ha nådd langt i å nå de gitte målsetninger om å legge til rette for motivasjon og endring ved innføringen av særreaksjonen forvaring.

Forvaring er dog en ung straffereaksjon, og det er kun et begrenset antall som er løslatt fra denne straffereaksjonen. Det må derfor antas å være for tidlig å si om Ila har lyktes i sitt arbeide på den måte at samfunnet også er vernet ved at den domsinnsatte er rehabilitert ved løslatelse, eventuelt om årsaken til endring hos domfelte skyldes momenter som alder og naturlig modning.

En annen tanke kan være at soning kun har lært domfelte å manipulere systemet, det vil si gi inntrykk overfor anstalten at han har oppnådd betydelig endring etter oppholdet, uten at dette er realiteten. Det må i den sammenheng vises til avgjørelse avsagt 27. oktober 2006²⁰⁰ hvor domfelte hevdet at han ved sakkyndiges undersøkelse underpresterte. Dersom tiltalte i en forvaringssak gjør seg dårligere enn det han egentlig er for å oppnå raskere progresjon under soning, vil det naturlig virke som om det endringsrelaterte arbeidet har stor virkning.

Det er et moment i den sammenheng at de fleste forvaringsdømte er tidligere domfelte og har således gjennom soning skaffet seg kunnskap om straffesystemet og hvordan dette virker.

Et annet spørsmål er om domfelte makter å holde den positive og fra samfunnets side aksepterte atferd ved lag, utenfor anstaltens rammer.

Det må antas at forvaringsinstituttet er for ungt til at disse spørsmål vil bli besvart i nær fremtid.

²⁰⁰ Sak nr. 06-108682 MED-AHER/1.

6 Domstolenes vurdering av spørsmålet om prøveløslatelse av forvaringsdømte

6.1 En gjennomgang av avgjørelser avsagt av Asker og Bærum tingrett

Jeg har gjennomgått alle underrettsdommer avsagt av Asker og Bærum tingrett vedrørende begjæring om prøveløslatelse fra særreaksjonen forvaring. Den nevnte tingrett er valgt da den er rette verneeting for Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt, hvor forvaringsdømte menn soner. Det følger av strl. § 39 f andre ledd at begjæring om prøveløslatelse skal fremmes for tingretten. Da kun to avgjørelser er anket per i dag,²⁰¹ har jeg valgt å begrense materialet til tingrettspraksis, hvor de fleste avgjørelser synes å være endelige.

Begjæring om prøveløslatelse skjer etter strl. § 39 f, dersom ikke både kriminalomsorgen og påtalemyndigheten samtykker i at prøveløslatelse bør finne sted.

Materialet utgjør 18 dommer avsagt i perioden 20. januar 2005 til 14. mars 2007, og er en redegjørelse for hva retten vektlegger i sin vurdering ved spørsmål om prøveløslatelse. Av de 18 avgjørelser Asker og Bærum tingrett har avsagt om spørsmålet, førte 11 begjæringer til prøveløslatelse.

²⁰¹ Melvold 2007.

En gjennomgang av samtlige 18 avgjørelser vedrørende spørsmål om prøveløslatelse av forvaringsdømte, viser at retten tar utgangspunkt i hensynene bak særreaksjonen. Det vil si hensynet til samfunnets behov for vern mot alvorlig lovbrudd fra domfeltes side, jf strl. § 39 c nr.1, andre punktum. Dette er det naturlige utgangspunkt for rettens vurdering av om vilkårene for prøveløslatelse er til stede. Retten tar således utgangspunkt i det hensyn som veide tungt for å innføre særreaksjonen forvaring fremfor en ordinær tidsbestemt straff.

Etter strl. § 39 c nr. 1, andre punktum, vurderer retten hvorvidt det fremdeles anses nødvendig å opprettholde forvaring i anstalt, basert på en vurdering av domfeltes fare for tilbakefall til ny kriminalitet. I avgjørelsene som er gjennomgått tar retten utgangspunkt i hensynet til at domfelte ble idømt forvaring og samfunnets behov for vern der tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig. Retten tar videre stilling til spørsmålet om prøveløslatelse basert på tidspunktet for prøveløslatelsen. Dette er i tråd med særreaksjonen som legger til rette for fortløpende risikovurdering i anstalten av hensyn til både samfunnet og domfelte, slik at domfelte ikke holdes i anstalt lenger enn nødvendig.

I Asker og Bærum tingretts avgjørelse av 24. januar 2006²⁰² vedrørende spørsmål om prøveløslatelse, tar retten utgangspunkt i hvorvidt samfunnets behov for vern vil være tilstrekkelig ivarettatt. I vurderingen uttaler retten at det avgjørende moment er hvorvidt det fremdeles foreligger en konkret og reell fare for at domfelte ville begå nye kriminelle handlinger.

I tråd med målsetningene med forvaring, ser retten på domfeltes arbeid med egen kriminalitet, og tar utgangspunkt i de sakkyndige uttalelser som foreligger. Videre vurderer retten hvorvidt domfelte gjennom soningen har evnet å sette seg mål og å gjennomføre dem.

²⁰² Sak nr. 05-113617 MED-AHER/1.

I samtlige avgjørelser er deltakelse i behandling eller program et moment i rettens vurdering av om domfelte bør prøveløslates, og om disse tilbud har hatt noen positiv effekt på domfeltes utvikling siden innsettelsen. Dette har sammenheng med hvor stor vilje domfelte har til endring og hvilken innsikt domfelte har oppnådd i forhold til egen kriminalitet. Da endring forutsettes å være et krav for å løslates fra forvaring er endring følgelig et viktig moment i rettens helhetsvurdering. Men selv om domfelte har oppnådd en positiv utvikling viser avgjørelsene at retten ikke anser enhver positiv utvikling for å kvalifisere til prøveløslatelse. I flere avgjørelser anser retten det nødvendig med videre behandling i anstalt. I avgjørelsen av 18. desember 2006 fant retten dessuten domfeltes særdeles grove straffbare handlinger å veie så tungt at den positive utviklingen domfelte hadde vist ikke kunne anses for å være nok. Retten fant at både domfelte og samfunnet følgelig hadde mer å tjene på at domfelte fortsatte behandlingen i anstalt.

Retten har følgelig tatt en avveining mellom samfunnets behov for vern og hva domfelte er mest tjent med. Det er således et moment i rettens avgjørelser hvorvidt domfelte fremdeles har mer å tjene på å sone i anstalt.

I rettens vurdering av samfunnets behov for beskyttelse er det i samtlige avgjørelser gjort bruk av sakkyndige.

I avgjørelsen avsagt av Asker og Bærum tingrett 21. januar 2005²⁰³ uttaler førstvoterende ”i vurderingen legges det vesentlig vekt på de sakkyndige uttalelser”. Her var den sakkyndige av den oppfatning av domfelte neppe hadde mer å hente i forhold til personlighetsmessig vekst og modning ved fortsatt forvaring. Retten vektla således de sakkyndige uttalelser på tross av forarbeidenes målsetning om at retten bør benytte sakkyndige i begrenset grad i saker om forvaring, og da fortrinnsvis i forhold til vurdering av tilregnelighet og eventuell sykdomsutvikling. Det er således retten selv som skal foreta en vurdering på bakgrunn av lovens objektive vilkår for å idømme særreaksjonen.

²⁰³ Sak nr. 04-054866 MED-AHER/2.

Av de gjennomgåtte avgjørelser er det kun én avgjørelse som viser til forarbeidene i sammenheng med bruk av sakkyndige. I avgjørelsen av Asker og Bærum tingrett av 30. september 2005²⁰⁴ fremhever førstvoterende at farevurderingen skal baseres på objektive faktorer slik som gjentakelsesfare ved de aktuelle typer lovbrudd.

I sin vurdering tar retten i samtlige avgjørelser stilling til om domfelte fremdeles er å regne for så farlig at særreaksjonen bør opprettholdes. Retten viser til at det er av vesentlig betydning om domfelte har endret seg siden forvaringsdommen ble ilagt. Dette viser at retten foretar en avgjørelse basert på det tidspunkt løslatelse er aktuelt og ikke på det tidspunkt da særreaksjonen ble ilagt.

I farlighetsvurderingen ser retten til sakkyndige uttalelser, risikovurdering fra anstalten og siste miljørapport som er skrevet. I avgjørelsen av 21. januar 2005²⁰⁵ viser retten dessuten til innstilling gitt av domfeltes ansvarsgruppe.

Et moment som går igjen i flere dommer er det moment at den forvaringsdømte ved spørsmål om løslatelse soner en forvaringsdom hvor den ordinære straffelengden ville vært nådd. Det er følgelig hensynet til domfeltes rettssikkerhet, og den belastning det medfører å sone en i utgangspunktet tidsubestemt straff som trekkes frem. Dette er et moment som ble vurdert i forarbeidene, men som ble funnet underordnet hensynet til samfunnets behov for vern. Dog ble det ikke helt skjøvet til siden, da loven gir den dømte adgang til å begjære seg prøveløslatt med jevne mellomrom, jf strl. § 39 f femte ledd, dog etter at minstetiden er utholdt.

Videre har det vært et vesentlig moment i samtlige avgjørelser hvordan domfeltes arbeids- og bosituasjon fremstår, og i den sammenheng om domfelte har et stabilt nettverk utenfor anstalten og utenfor det kriminelle miljø. Der retten har funnet arbeids- og bosituasjon svake, har den ansett det nødvendig å utsette prøveløslatelsen til denne situasjonen er

²⁰⁴ Sak nr. 05-087731 MED-AHER/2.

²⁰⁵ Sak nr. 04-054866 MED-AHER/2.

bedret, jf avgjørelse avsagt av Asker og Bærum tingrett 24. januar 2006²⁰⁶. Her fant retten det nødvendig å skyve løslatelsestidspunktet syv uker frem i tid, slik at bolig og arbeid eller utdanning kunne tilrettelegges.

I avgjørelse av Asker og Bærum tingrett 26. januar 2006 tar retten utgangspunkt i de ovenfor nevnte hensyn; samfunnsvern og fare for nye lovbrudd. Deretter vurderer retten disse hensyn i lys av rapport avgitt av de rettsoppnevnte sakkyndige under forvaringssaken og sammenholder denne med risikovurdering foretatt av anstalten. Selv om retten konkluderer med at faren for nye overgrep er redusert slik at prøveløslatelse anses for forsvarlig, settes det dog som vilkår at domfelte fortsetter behandling for sin kriminalitet etter løslatelse.

I samtlige av de gjennomgåtte avgjørelser som ender i prøveløslatelse, settes det vilkår ved løslatelsen. Vilkårene settes dog for å gi domfelte en noe mykere overgang til et liv utenfor anstalten og for at kriminalomsorgen skal ha en viss kontroll med domfelte slik at samfunnets behov for vern fremdeles ivaretas. Dette er naturlig ut fra det faktum at domfelte under anstaltopphold har vært under strenge rammer og tilsyn, slik at nye overgrep ikke har vært mulig. Hvordan domfelte reagerer på et liv utenfor anstaltens rammer kan retten følgelig ikke vite med 100 prosent sikkerhet. Ved prøveløslatelsen gis domfelte mulighet til å vise at han ved forvaringsdommen har endret seg. Denne muligheten følger naturlig av hensynet bak bestemmelsen som sier at særreaksjonen ikke skal opprettholdes lengre en nødvendig.

Asker og Bærum tingretts praksis med bruk av sakkyndige samsvarer med den praksis som har vist seg ved ileggelse av forvaring, der retten også i utstrakt bruk benytter sakkyndige, jf pkt 2.2.3.2. Dette er som nevnt i strid med intensjonene bak bestemmelsen. Men den hyppige bruken kan gi inntrykk av at retten anser slike uttalelser for svært nødvendig.

²⁰⁶ Sak nr. 05-181184 MED-AHER/2.

Underrettsdommene viser dessuten at retten vektlegger de samme faktorer som Ila arbeider med. Det vil si endring i egen kriminalitet som medfører endrede rammer og progresjon, nettverk, bolig og arbeid. I tillegg til risikovurdering og sakkyndige uttalelser. Det kan således virke som om anstalten og domstolen i stor grad er enig om hvilke faktorer som er av betydning, på tross av retten i fem avgjørelser har gått imot forvaringsanstaltens anbefalinger om å unnlate prøveløslatelse. Spørsmål som bør stilles er hvorfor retten velger å se bort fra Ila's anbefalinger. Vurderer retten de sakkyndige uttalelsene annerledes enn Ila? Eller er det de rettssakkyndige som legger til grunn en annen farevurdering enn Ila?

Særreaksjonen forvaring trådte i kraft 1. januar 2002 og er fremdeles en forholdsvis ny reaksjon. Det er følgelig for tidlig å si hvilken vekt de ulike momenter vil ha i fremtidige avgjørelser, da det per i dag kun er et begrenset antall forvaringsdømte som er løslatt. Det er imidlertid nærliggende å anta at det vil ha stor betydning hvorvidt de prøveløslatte evner å holde seg unna straffesystemet eller om de gjeninnsettes for nye lovbrudd. Om Ila har lyktes i sitt arbeid er således for tidlig å si.

7 Litteraturliste

Skriftlige kilder:

Bøker:

Brumoen, Hallgeir og Højdahl, Torunn. Samtaler om kriminalitet. Oslo, 2005

Eskeland, Ståle. Strafferett. Oslo, 2000.

Friestad, Christine. Tilbud til volds- og sedelighetsdømte. En gjennomgang av fem tiltak. Oslo, 2005.

Knophs oversikt over Norges rett. Redigert av Kåre Lilleholt. 12.utg. Bergen, 2003.

Larsen, Egil. Fengselet som endringsarena. Bok for fengselsbetjenter. Håndbok 3/2006. Oslo, 2006.

Mathiesen, Thomas. Kan fengsel forsvares? Oslo, 1995.

Mathiesen, Thomas. Retten i samfunnet. Oslo, 1997

Miljøarbeid i fengsel. Drægebø, Heidi...[et al.]. Oslo, 2006

Rosenqvist, Randi og Rasmussen, Kirsten. Rettspsykiatri i praksis. Oslo og Trondheim, 2004

Artikler:

Forvaring, informasjonsbrosjyre. Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt.
Kriminalomsorgen. Oslo, 2002.

Johnsen, Berit/ Storvik, Birgitte. Forvaring og utvikling for perioden 2002-2006. Nordisk
tidsskrift for Kriminalvidenskap. 2006.

Løvlie, Anders. ”Psykiatriens rolle som premissleverandør for farevurderinger etter
straffeloven § 39 c, forvaringsbestemmelsen. Tidsskrift for Kritisk juss, 2006 (32) nr. 3.

Miljørappport, veiledning. Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt, pr. 31.01.07.

Nilson, Pål. ”Bruk av rettspsykiatriske sakkyndige i forvaringssaker.” Tidsskriftet for
Strafferett – 2005 – Nr 01.

Strand, Thomas W: ”Mot en senmoderne kriminalomsorg?” MATERIALISTEN 1-06

Statistikk fra Kriminalomsorgens utdanningssenter, KRUS. pr. 07.02.07.

Treningsmanual: Sinnemestrings seminar. Waage, Leif...[et al.] Bergen, 1996

Waage, Leif...[et al.] Manual for stressmestring. Bergen, 2002

Westin, Benedicte C. Kommentar KRIMINALPOLITIKK UIO.NO. 26.06.06.

www.kriminalpolitikk.no

Forarbeider:

NOU-1990-5. Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner. Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover

Ot.prp.nr.87 (1993-1994) Om lov om endringer i straffeloven m.v. (endringer og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Innst.O.nr.34 (1996-1997). Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven m.v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Ot.prp.nr.46 (2000-2001). Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endringer og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§238 og 239)

Rettspraksis:

Høyesteretts praksis:

Rt. 2002 s. 889

Rt. 2004 s. 541

Underrettspraksis:

Upubliserte dommer

Tønsberg tingrett:

17.08.06 Sak nr. 06-077653 MED-TONS

Asker og Bærum tingrett:

21.01.05 Sak nr. 04-054866 MED-AHER/2

23.06.05 Sak nr. 05-010296 MED-AHER/1

23.08.05 Sak nr. 05-056966 MED-AHER/2

30.09.05 Sak nr. 05-087731 MED-AHER/2

06.12.05 Sak nr. 05-121959 MED-AHER/2

13.12.05 Sak nr. 05-081309 MED-AHER/2

06.01.06 Sak nr. 05-116711 MED-AHER/2

10.01.06 Sak nr. 05-158112 MED-AHER/2

23.01.06 Sak nr. 05-156973 MED-AHER/2

24.01.06 Sak nr. 05-113617 MED-AHER/1

26.01.06 Sak nr. 05-181184 MED-AHER/2

10.07.06 Sak nr. 06-073948 MED-AHER/2

09.10.06 Sak nr. 06-097955 MED-AHER/2

27.10.06 Sak nr. 06-108682 MED-AHER/1

18.12.06 Sak nr. 06-143823 MED-AHER/2

09.01.07 Sak nr. 06-146887 MED-AHER/1

25.01.07 Sak nr. 06-153428 MED-AHER/1

14.03.06 Sak nr. 06-155585 MED-AHER/2

Muntlige kilder:

Inspektør Håkon Melvold 22.01.07 og 27.03.07

Programinstruktør Kjetil Nygård 31.01.07 og 27.03.07

Fengselsbetjent Trude Gulbrandsen 31.01.07

Dr. Juris Aslak Syse. Institutt lunsj ”Strafferettslig tilregnelighet – på tide med nytenkning?”. 20.02.07

Inspektør Birgitte Storvik. Faglunsj ved Juridisk rådgivning for kvinner, JURK. Oslo, 15.03.07

Fengsel førstebetjent Baar Damman, ved programavdelingen ved Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt. 27.03.07.

Nettsted:

www.ilafengsel.no/forvaring1.htm. pr 17.11.06

www.kriminslomsorgen.no pr 26.03.07

[www.://8210infobank/program-ros.htm](http://www.8210infobank.no/program-ros.htm) pr 31.01.07

www.atv-stiftelsen.no pr 20.03.07

www.wayback.no pr. 21.03.07

www.kriminalomsorgen.no/rusprogram-i-fengsel-rif.334562.html pr. 27.03.07

